

Žak Elil

anarhija/ blok 45
PORODIČNA BIBLIOTEKA

Jacques Ellul
IZBOR TEKSTOVA
1945–1992.

Svi izvori su navedeni uz tekstove. Svi tekstovi su prethodno bili objavljeni kao pojedinačni bukleti, osim uvoda za knjigu *Politička iluzija*.

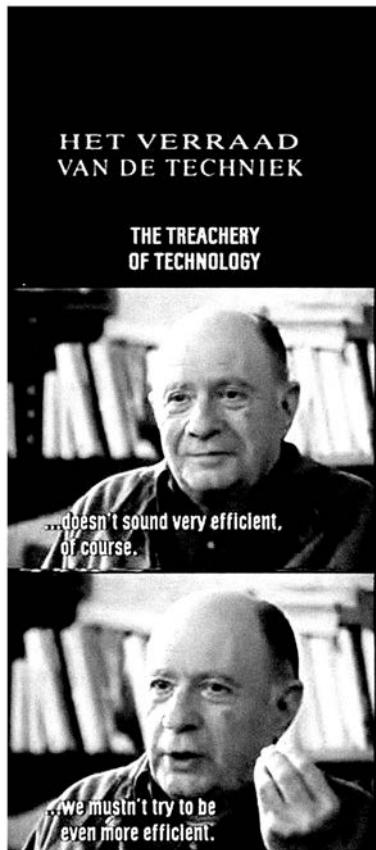
Preveo i priredio u ovom obliku, AG (2009–2019, 2023), osim „Hitlerova pobeda?“, bata Neša, 2011.

<http://anarhija-blok45.net>
aleksa.goljanin@gmail.com

ZAJEDNIČKA ARHIVA:
<http://anarhisticka-biblioteka.net>

ŽUDNJA ZA MOĆI
HITLEROVA POBEDA?
OD BIBLIJE DO ISTORIJE NERADA
TEHNIČKA OBMANA
POLITIČKA ILUZIJA (UVOD)
IVAN ILIĆ: U ČAST ŽAKA ELILA
GOVOR ŽAKA ELILA

Sve ovo što sam rekao, naravno,
ne zvuči mnogo efikasno.

Kada se suprotstavljamo nečemu što je suviše efikasno,
moramo nastojati da NE budemo još efikasniji.
Naime, pokazaće se da to nije najefikasniji način...
(Tehnička obmana, 1992)

„Kritika ogorčuje suvremenog čovjeka. On ima potrebu za zajamčenom sigurnošću, za monolitnim stavom. Kritika mu izgleda nesmiljeno jalo-vom jer sprečava djelovanje. Tako je najvrsniji način na koji čovjek može upotrijebiti svoju riječ danas najprezreniji. Kad izgovorim riječ, stavljam se u nju, angažiram se. To znači da moj život mora biti u skladu s mojom riječi. I s druge strane, moj govor teži navesti sugovornika da se i on sa svoje strane angažira na način na koji sam bude odabro. Svjestan sam da mnogo čitalaca smatra kako nisam ispunio njihova očekivanja, jer im nisam rekao što da čine. Ali ja im ne želim reći što da čine. Od njih očekujem upravo da donose vlastite odluke. Da njihov život bude nešto drugo od pukog izmjenjivanja dana, od odrđivanja svakodnevnog posla, već da budu sposobni prosude to što rade, i da onda postupaju drugačije od ostalih. Uvijek sam težio tome.“

Serge Steyer, *Jacques Ellul, l'homme entier* („Potpuni čovek“, dokumentarac), 52 min, 1993, prev. Marko Gregorić (Zagreb), neobjavljeni transkript. Foto: John Foley, 1990.

JACQUES ELLUL, OSTALI PREVODI I IZVORI:

Tehnika ili ulog veka (1954), anarhija/ blok 45, 2010.

Anarhija i kršćanstvo (1988), DAF, Zagreb, 2011.

Carstvo besmisla: Umetnost i tehničko društvo (1980),
Gradac, Alef, 2015.

<https://anarhija-blok45.net>

<http://anarhisticka-biblioteka.net/category/author/jacques-ellul>

The International Jacques Ellul Society & The Ellul Forum

<https://ellul.org>

<https://journals.wheaton.edu/index.php/ellul/issue/archive>

Jesus Radicals

<http://www.jesusradicals.com>

<http://www.jesusradicals.com/technology.html>

NA KORICAMA BUKLETA:

Arnold Böcklin (1827–1901), *Schild mit Medusenhaupt*
(Štit s glavom Meduze), reljef, 1887.

Žak Elil IZBOR TEKSTOVA

Žudnja za moći (1979)

5

Hitlerova pobeda? (1945)

17

Od Biblije do istorije nerada (1980)

25

Tehnička obmana (1992, transkript)

35

Politička iluzija (Uvod, 1965)

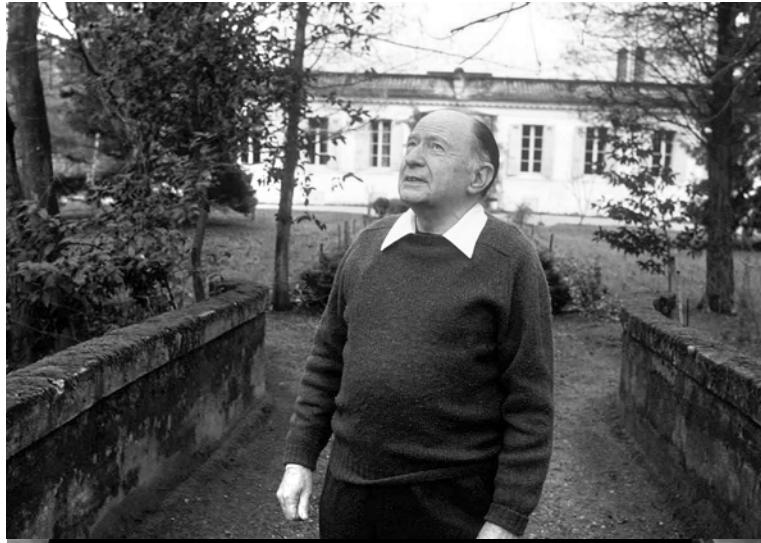
51

Ivan Ilić: U čast Žaka Elila (1993)

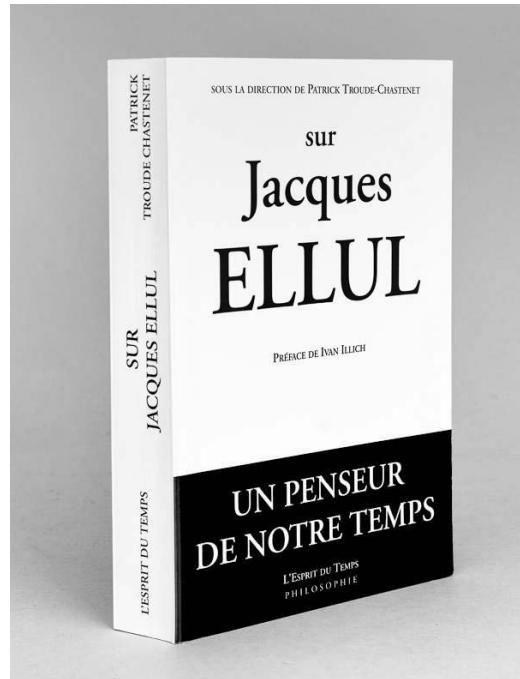
57

Govor Žaka Elila (1993)

69

Jacques Ellul (1912–1994), foto Michel Lioret, 1981.

Jacques Ellul, „Postface“, *Sur Jacques Ellul: Un penseur de notre temps*, Colloque international sur le thème „Technique et société dans l'oeuvre d'Ellul“, 12–13. XI 1993, ed. Patrick Troude-Chastenet, L'Esprit du Temps, Bordeaux, 1994, str. 357–359.

nade i prepuštenom neposrednim uživanjima i nesvesnom strahu od sutra, teško da izrazi nadu vere u Hrista i mogućnost prave ljubavi.

To je glavna svrha koja je usmeravala ceo moj život.

Tako sam mogao da obavim svoj zadatak bez preterane sumnje u sebe i bez učešća u taštini uspeha, igri počasti i prolaznih moda! Ono u čemu su neki videli aroganciju, a neki prezir u stvari je bio oblik ravnodušnosti prema svakoj preokupaciji uspehom.

Uspešno ili neuspešno, morao sam da obavim određeni posao – samo sam radio ono što sam morao da uradim: to je sve.

Ipak, imao sam referentne tačke, tako da se nisam kretao nasumično. Pravilnost moje brazde zavisila je od dva imperativa (koji, doduše, mogu izgledati kontradiktorno). Prvi je bio utemeljenje u hrišćanskoj veri, u otkrivenju, primljenom i posredovanom Biblijom – to ne treba dalje objašnjavati.

I tu je bila vrednost koju sam nasledio od oca, usađena kroz vrlo strogo vaspitanje: naime, čast. Za njega, agnostika, čast je bila zakon kojeg se držao celog života. Ali da li još uvek znamo šta je to?

Čast, taj zastareli koncept prema kojem sam vaspitan, sastojala se od četiri pravila: nikada ne lagati sebe; nikada ne lagati druge; biti milostiv prema slabima; ne povijati se pred moćnicima.

I tako sam morao da „krmanim“ između onoga što je proizlazilo iz hrišćanskog otkrivenja i ta četiri imperativa.

Moj rad se odvijao u tim okvirima i u skladu s tim smernicama. Najzad, „nisam mogao drugačije“. Kao što vidite, moj lični doprinos bio je vrlo mali i zato se ova počast mora odati mojim prijateljima i roditeljima. Bio sam samo spona koja je povezivala taj snop i upravo zato primam sa zahvalnošću, ali za sve njih, sve ono što ste danas rekli i postigli. Hvala vam svima i verujte u moju najdublju zahvalnost. Hvala.

1993.

Žudnja za moći

Prvo što moramo imati u vidu jeste da žudnja za moći nije nešto čisto subjektivno. To nije ni nešto čisto moralno, psihološko ili sociološko: žudnja za izrabljivanjem i dominacijom nad drugima nije svojstvena samo jednoj kategoriji ili klasi (pokvarenima, buržoaziji, kapitalistima ili imperialistima). Takvo shvatanje je potpuno pogrešno. Celo pitanje žudnje za moći zapravo se okreće oko sprege i shvatanja objektivnih sistema, akumulacije sredstava čija je sama snaga ujedno i njihova logika. To, naravno, uključuje i ljudska bića koja stvaraju sistem i stiču subjektivnu ili klasno oblikovanu žudnju za moći, kroz taj sistem ili pomoću njegovih sredstava. Na primer, neka osoba ima automobil. Obično se kaže da je automobil samo instrument. Ako ide prebrzo ili se kreće opasno, to je samo greška vozača: on je svakako slobodan da postupi i drugačije. Vozač ima osećaj moći, kojem se prepušta, u korist automobila i brzinometra, koje može da skoči na 140 ili 160 km/h. I ta osoba je deo društva opsednutog rekordima, brzinom i ekonomijom vremena – u kojem se gledaoci odusevljavaju automobilskim trkama, a mediji objavljaju svakake brzinske rekorde. Samim tim, naš vozač nije tako potpuno slobodan dok vozi svoj automobil.

Drugo, moglo bi se reći da je moć sama po sebi ravnodušna; može se koristiti za dobro ili za zlo; ona je deo društvene realnosti. Tu je onda i autoritet – kao pozitivna ideja, zato što stvara utisak da je moć, u isti mah, regulisana institucijama i prihvaćena kao vlast od svih ljudi. A tu je i sila, koja često ima negativnu konotaciju – kao dominacija jednih na drugima, uz pomoć nasilja. Verujem, međutim, da su te distinkcije suviše

pojednostavljene i neprecizne, kada je reč o realnosti posmatranih fenomena. Vlast, kao i moć, podrazumeva silu, dominaciju i (u nekoj meri) nasilje. Nema vlasti koja bi bila čista, objektivna, miroljubiva, dobrovoljno prihvaćena. Svaka vlast – psihička, harizmatična ili funkcionalna – nužno je povezana sa silom, to jest, s nekim oblikom sputavanja i tlačenja. Isto tako, ne može se govoriti ni o nekoj objektivnoj, neutralnoj moći. Svaki oblik moći je povezan s primenom sile, prema tome, s nekim stegama, a ponekad i s nasiljem. Nikakva ustavna promena ne može da preobrazi organizaciju sile u neki „moralno čist“ autoritet. Prema tome, činjenice moći, sile i vlasti su u određenoj meri uzajamno kontaminirane.

Kada to kažemo, moramo napomenuti i da ima raznih struktura moći: postoji moć novca na koju smo možda najosetljiviji, o čemu svedoče i njene osude, koje stižu od liberala, socijalista i humanista. Ali politička moć u našem svetu nije ništa manje zastupljena. U stvari, hteli ne hteli, nalazimo se između najmanje dva sistema moći. Po jednima, moć novca je najstrašnija; ona je ta koja kvari sve. Oni misle da se mora stvoriti narodna država, slobodna od moći novca, nezaprljana njome i sposobna da svojim građanima pruži garancije. Prema drugima, najveća opasnost leži u *političkom totalitarizmu*, u svemoći države. U tom slučaju, prvi zadatak je borba protiv diktature, zalaganje za potrebe ljudi, za očuvanje sloboda. Naravno, zloupotreba će biti uvek i moć novca može da prevlada, ali to bi bilo manje zlo. Pored ta dva objektivna oblika moći, postoji, međutim, i moć nauke i *tehnike*. Ta moć je takođe čista dominacija. Ona predstavlja određeni sistem; i tehnika se, naime, povinuje vlastitim zakonima. Tehnika nužno podrazumeva dominaciju, silu, totalnu efikasnost; ne može biti drugačije.

U ta tri slučaja, važno je upamtiti da je novac *sam po sebi* moć, kao i država i tehnika. To uopšte nije stvar izbora – to je stvar logike svojstvene tim sistemima. Postoji samo utopij-

zao kakav bi trebalo da bude hrišćanski intelektualac i otkrio smisao teologije.

Na kraju, želim da spomenem svog prijatelja Anrija Pujana (Henri Pouyanne, 1912–1996)²⁹, koji me je naveo da iskoračim iz intelektualne sfere da bih uvideo značaj života, za svakog od nas, i koji me je naveo da shvatim da je svačiji život ključan, tako da svakom svom „bližnjem“ mogu prići s poniznošću! Tako formiranom, što sam ovde samo skicirao, na meni je bilo samo da uzorem pravu brazdu – ništa više od toga.

Morao sam da uzorem deo političkog i društvenog sveta da bih možda otvorio i druge puteve, drugačije od onih tradicionalnih za svet u kojem sam živeo!

To je bio način na koji sam radio, bez genijalnosti, ali istražio, bez nekog onostranog nadahnuća, ali s uverenjem da je moj zadatak da razotkrijem činjenice o čoveku ovog doba i ovom društvu, za koje se činilo da ih niko drugi ne uzima u razmatranje, a koje su meni izgledale kao presudne.

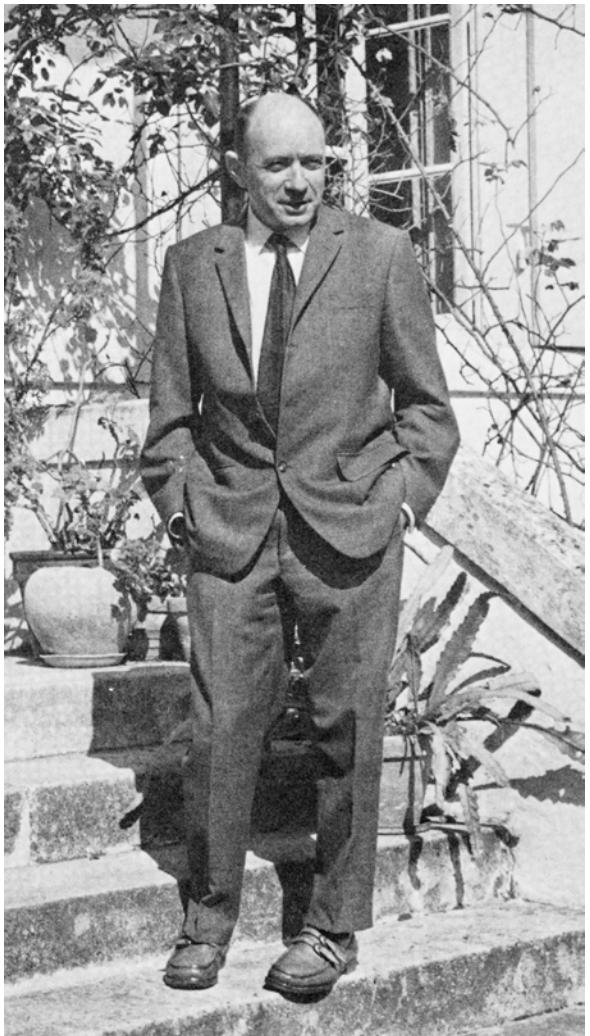
Ta različita usmerenja objašnjavaju zašto je moj rad morao da se odvija u dva domena, što je dovelo do toga i da moje knjige budu podeljene na dva domena, sociologiju i teologiju.

Koji je njihov odnos?

Da prvo jasno razdvojimo neke stvari – trudio sam se da „moja“ teologija ne utiče na moje sociološko istraživanje (kalvinizam!) i da moje razumevanje sveta na izobliči moje čitanje Biblije. To su dva domena, dva metoda, dva vrlo različita interesovanja! Ali tako možemo da vidimo njihov odnos.

Pre svega, Jevangelje se obraća ovom čoveku, koji živi u ovom društvu, ne bilo kome – to je „ciljana“ poruka! Ali to je i izraz poštovanja prema drugome i prema samoj poruci! Iz toga sledi ključni element: sociološko stanje sveta u kojem živimo je prilično beznadežno, tako da je modernom čoveku, lišenom

²⁹ Elilov prijatelj iz Bordoa, poznati neurohirurg, koji je obavljao i neke visoke dužnosti u lokalnoj protestantskoj kongregaciji.

Žak Elil, bez datuma, verovatno oko 1960.

ska mogućnost da prosto pređemo s jednog sistema na drugi, ubedjujući sami sebe kako smo slobodni. Ali, u sva tri slučaja, suočavamo se s nezavisnim procesima, koji nužno proizvode ili akumulaciju novca ili povećanje državne dominacije ili geometrijski porast tehnološke efikasnosti. Sviđalo se to nama ili ne, to su zakoni po kojima ti sistemi rade. Naravno, ti sistemi se onda spajaju s glađu za moći, sa željom za dominacijom. Upravo tu, u tački susreta tih organski nezavisnih i kvalitativno različitih faktora, otkrivamo *pravi* problem moći danas.

Kada je neki čovek, koji je htio da vlada drugima, na raspolaganju imao samo gruba sredstva srednjeg veka, njegov kapacitet za dominaciju bio je nužno ograničen. On se nije bavio mogućnostima savremenih sredstava za delovanje, koja mi ovde razmatramo, prosto zato što su njegova sredstva bila ograničena. Ali, kako su ta ograničenja počela da se smanjuju, metodi moći su stekli autonomiju, koja je srazmerno povećala čovekov kapacitet za dominaciju nad drugim ljudima – to se dogodilo, a da čovek pri tom nije svesno napravio jasan izbor u korist dominacije. Danas, međutim, objektivni stav tehničara ili čak neutralni stav političara, koji donosi odluke u odnosu na najrazličitije zadate ciljeve, u stvari su samo velovi koji prikrivaju pravu težnju ka moći. Što su metodi moći razvijeniji, manje je obzira u agresiji s kojom se primenjuju. Borba prsa u prsa podrazumeva grimase, krike i pokrete koji treba da zastraše neprijatelja. Pritiskanje dugmeta za lansiranje atomskog projektila može se obaviti bez narušavanja lične smirenosti, zato što je to samo odgovor na tehnički proračun, koji nema nikakve veze sa savešću. U činu pritiskanja dugmeta nema ni agresije, niti mržnje. To je glavna karakteristika preobražaja sile u našem društvu: racionalna, strastvena i životna stvarnost prosto se svodi na puku primenu tehnike.

To se vidi kao prednost. Obećava nam se prelazak iz političke sfere u onu administrativnu. Krećemo se od političke žud-

nje za dominacijom i manipulacijom ka hladnom, bezličnom obliku ponašanja, koji deluje kao prava garancija nedominacije. Hoćemo da eliminišemo lično odlučivanje pojedinca sklonog dominaciji, pomoću proste upotrebe mehaničke efikasnosti. U stvarnosti, to je više izraz duha moći nego tehničke objektivnosti. Ali onaj ko koristi tehniku nije prosti robot: on sam je posvećen moći i može da prepozna mogućnosti svojih postupaka. Samim tim, on ide dalje pod izgovorom naučne objektivnosti, da bi dao oduška svojoj žudnji za moći, na nov način: on nije tiranin, „već tehničar koji primenjuje moć“, čak i bez neke tehničke organizacije, u užem smislu. Tako do rasta moći u našem društvu dolazi kroz spregu *sredstava* za primenu sile i novog duha moći. Malo po malo, absolutna efikasnost se postiže na objektivan i bezličan način, bez strasti, bez osećanja.

Prethodna razmatranja su neophodna da bi se procenilo dejstvo moći u našem savremenom društvu, ne samo izvan tradicionalnih kategorija dobra i zla već i izvan čisto psihološke analize. Prvo pitanje koje se nameće jeste da li se moć može upotrebiti za neko Dobro. To je pozicija onih koji se, na primer, zalažu za diktaturu, kao garanciju ljudskog blagostanja: ako bi pravedni, moralni i mudri ljudi imali absolutnu moć, one bi mogli da čovečanstvo povedu putem blagostanja i Dobra. Tu se, međutim, suočavamo s dve poteškoće. Uvek moramo imati u vidu da moć teži da se otme kontroli. Od trenutka kada bi se bilo koji sistem moći stavio u pogon, moć se nikada nije zadovoljavala samom sobom. S jedne strane, to znači da se moć, kojom se u datom trenutku raspolagalo, nikada nije smatrala dovoljnom za ostvarivanje velikih ciljeva koje je vlast imala pred sobom. Moć se morala stalno uvećavati, sa uverenjem da će budućnost konačno doneti sredstva za ostvarenje prvobitne vizije; čovek s takvim idejama nikada se ne miri s nedostatkom moći. S druge strane, moć narasla u neposrednoj prošlosti ne može da obuzda sopstveni rast. Naprotiv, ona nužno nastavlja

Gовор Џака Елила

Dame i gospodo, dragi prijatelji,

Pre svega moram da izrazim najveću zahvalnost organizatorima ovog kolokvijuma i onima koji su tako naporno radili na njegovom pripremanju, ali moram reći i da me takvi znaci uvažavanja i počasti uvek iznenade.

Nikada nisam imao osećaj da stvaram neko značajno delo. Uvek sam sebe zamišljao kao što je Bosije video sebe: *Bos suetus aratro* (kao 'vola upregnutog u plug').²⁸ Igra reči, naravno, ali to je istina: živeo sam kao vo i samo gledao da uzorem pravu brazdu. Ipak, pošto su me u krajnjoj liniji vodili drugi (da ne spominjem Njega koji „u krajnjoj liniji“ vodi plug), voleo bih da, makar na ljudskom nivou, spomenem sve one bez čije pomoći ne bih postigao ništa: naime, svoje prijatelje. Ja sam čovek prijateljstva. Bez njih ne bih znao šta da radim. Oni su me usmeravali na svim mojim stazama.

Moram da spomenem Bernara Šarbonoa (Bernard Charbonneau, 1910–1996), za koga mogu reći da me je naučio da „mislim“! Ali i da gledam društvenu stvarnost, umesto da samo piljim u knjige. Naučio me je kako da aktivno razmatram društvenu činjenicu, „ono što se zaista dešava“ – da analiziram, kritikujem, shvatim!

Tu je zatim i svedok hrišćanske vere, Žan Bosk (Jean Bosc, 1910–1969). Nisam se okrenuo hrišćanstvu zbog njegovog svedočanstva, ali on je bio taj koji mi je, posle preobraćenja, poka-

²⁸ Jacques-Bénigne Bossuet (1627–1704), nadimak koji su mu dali njegovi učenici (ne on sam), poigravajući se njegovim prezimenom: „Bos-suetus-aratro“, „vo upregnut u plug“ ili „sviknut na plug“.

preveo (Lee) Hoinacki, 27. juna 1994; izmene ubacio Ivan, 27. juna 1994, u Okotepeku (Meksiko).“

Pod ovim naslovom pripremljeno za objavljivanje u Ilićevom arhivu u Bremenu, *Denken nach Illich/ Thinking after Illich:*

https://www.pudel.samerski.de/100en_startseite.htm

<https://www.pudel.samerski.de/pdf/Ilich93HONORPU.pdf>

Francuska verzija: „Hommage à Jacques Ellul“, *L’Agora*, vol. 1, no. 10, juillet/août 1994; objavljeno i u zbirci radova sa simpozijuma o Elilu: Ivan Illich, „Préface“, *Sur Jacques Ellul: Un penseur de notre temps*, Colloque international sur le thème „Technique et société dans l’œuvre d’Ellul“, 12–13. XI 1993, ed. Patrick Troude-Chastenet, L’Esprit du Temps, Bordeaux, 1994, str. 11–17.

Ilić je svoj govor održao na francuskom i ova verzija je, pretpostavljam, njegov transkript. Razlike u odnosu na englesku verziju nisu, međutim, posledica prevodenja već toga što je sam Ilić kasnije preradio taj govor u tekst, uz neke bitnije izmene i druge varijacije. Ipak, ovde je konsultovana i francuska verzija, koja na nekim mestima sadrži nešto jasnije formulacije, a u fusnotama ili samom tekstu priloženo je par povezanih rečenica kojih nema u engleskoj verziji, ali koje dobro dopunjaju izlaganje (f. 4, 5, 7 i 11).

<http://1libertaire.free.fr/JEllulo3.html>

http://agora.qc.ca/documents/technique--hommage_a_jacques_ellul_par_ivan_illich

da se kreće u istom smeru. U fazi prvobitne akumulacije, moći je u isto vreme preduslov i nužnost daljeg sticanja moći. Na primer, objašnjeno je da kada neki ekonomski sistem ima godišnju stopu rasta od 5%, u periodu od deset godina, ne može doći do stope rasta od nula procenata; sistem je ekonomski i tehnološki osuđen da sledi stopu rasta u dovoljno dugom vremenskom periodu. Prema tome, princip moći teži beskonačnom. Nema granice moći, osim one koja se faktički *moe* dostići vremenom, ali što ne ukida želju za prevazilaženjem te granice „čisto temporalne nemoći“, da bi se konačno ostvarilo ono što je do juče izgledalo nedostizno.

Princip neograničenog rasta postavlja nas, međutim, pred odlučujući problem: da li u društvu podređenom neograničenom rastu uopšte može biti nekih vrednosti? Pozivam se na čuvenu Taleranovu izreku: „Svaka vlast kvari, a absolutna vlast kvari apsolutno.“¹ (Kao i na duboku Jingerovu analizu iz romana *Staklene pčele*, u kojoj je pokazao kako rast moći nužno i neminovno vodi ka uništenju vrednosti.²)

Ako vrednosti postoje, to znači da postoje i oblasti koje moći ne može da dosegne – ne zato što je „slaba“ već zbog same prirode stvarnosti. Shodno tome, moći je uvek izložena sudu, zato što postoji stvarnost koja ne podleže sudu moći. Bez ta dva uslova, nema vrednosti. Ali to su upravo oni uslovi koje moći (novca, države, nauke ili tehnike) ne može da trpi. Kako bi moglo da postoji nešto što je nedostupno moći? To bi moglo da bude samo ona oblast koju moći mora da nacilja i stavi pod kontrolu. Svaku moć zanimaju upravo izvori vrednosti i njihov razvoj, zato što se moći nikada ne zadovoljava postojanjem u nekoj neutralnoj situaciji. Moći, kao takvoj, potrebni su uvek

¹ Charles Maurice de Talleyrand-Périgord (1754–1838), čuveni francuski diplomata. Verovatno Elilova greška; ta izreka se pripisuje Lordu Aktunu (John Emerich Edward Dalberg-Acton, 1834–1902).

² Ernst Jünger (1895–1998), *Gläserne Bienen*, 1957.

novi dokazi, deklaracije i priznanja, da je dobra, ispravna i zakonita. U samoj prirodi moći je da želi da bude sve to. Moć se nikada ne zadovoljava pukim ispoljavanjem moći.

Kako bi neke nezavisne vrednosti ikada mogle da sude o moći? Moć ne može da toleriše sudove, zato što bi to značilo da postoji neka druga moć, koja je u stvari veća od nje same. Moć i oni koji je primenjuju, ne mogu da shvate ništa, osim u okvirima moći. Za one koji su posvećeni potrazi za moći, sudovi su mogući samo zbog nadmoćne vlasti sudije. Mehanizam rasta moći neminovno uništava moralne i duhovne vrednosti, bez obzira o kojoj je grupi ili društvu reč. (Videti zadivljujuću knjigu Hajnriha Bela, *Bilijar u pola deset*).³

Problem moramo razmotriti s još jednog stanovišta. Moć nužno podrazumeva potčinjenost čoveka. Moć uvek radi protiv čoveka, kao i protiv prirode i stvari. Kada se moć koristi, ona se nužno okreće protiv drugih. To da li manjina podjavljuje većinu ili obrnuto, nije mnogo važno. Tokvil (Tocqueville) je pokazao da diktatura većine nije manje strašna od diktature manjine. On je bio u pravu, a ne Marks. Diktatura proletarijata ne može steći legitimitet na osnovu broja sledbenika. Mase ili rulja koja primenjuje moć, jesu radikalno zlo, kao i neki diktor. (Demon se zove „legija“.) Pored toga, kada se moć usmerava na čoveka, neminovna posledica je vrlo radikalna: čovek postaje stvar, on se postvaruje (što je nešto sasvim drugačije od „otuđenja“). Moć se obrušava na čoveka kao na svoju pravednu i pravu žrtvu. Prema tome, ona može da ga vodi, da manipuliše njime, da ga preobražava; može ga lišiti njegove ljudskosti, da bi ga svela na puku funkciju ili, u najboljem slučaju, na pomoć-

³ Heinrich Böll, *Billard um halbzehn*, 1959. U tekstu, prevodioци na engleski su napisali, „The Sacrament of the Bull“, možda sledeći Elila i francuski prevod naslova Belovog romana, ali to je motiv iz romana *Bilijar u pola deset* (na francuskom, *Les Deux Sacrements*, „Dva sakramenta“; jedni primaju „sakrament jagnjeta“, drugi „sakrament zveri“ ili bika).

za Elila bilo tako malo razumevanja. Od onoga ko sledi brazdu koju je uzorao on očekuje – kao što je pisao – posvećenost vrlini koja će mu dati hrabrosti i snage za istrajanje u analizi stvarnosti u uslovima koje je nazvao „beznadežnim“ i koji bude najsnažnije osećanje bespomoćnosti.

Duboko sam uveren da je taj lucidni realizam, lišen svih iluzija, na koji nas Elil poziva, moguć samo kod onih koji kroz negovanje prijateljstva otkrivaju snagu humora. To je humor našeg Spasitelja, koji je Elil često evocirao, s kojim možemo stati pred Moloha ognutog Belzebubovim plaštom, pred to čudovište tehnološkog miljea koje nas proždire, pred tog Gospodara muva²⁶ za kojima počinjemo da jurimo čim se on postavi između nas.²⁷

Zato smatram da ne možemo više izbegavati *disciplinovano preotimanje čulne prakse* u društvu tehnogenih privida (to je ono što podrazumevam pod *askezom*). U tom negovanju čula, tom odlučnom okretanju iskustvu, tom čednom pogledu koji Pravila svetog Benedikta suprotstavljaju *cupiditas oculorum* (požudi očiju) vidim glavni uslov za odbacivanje tehnike kao najveće prepreke prijateljstvu.

1993.

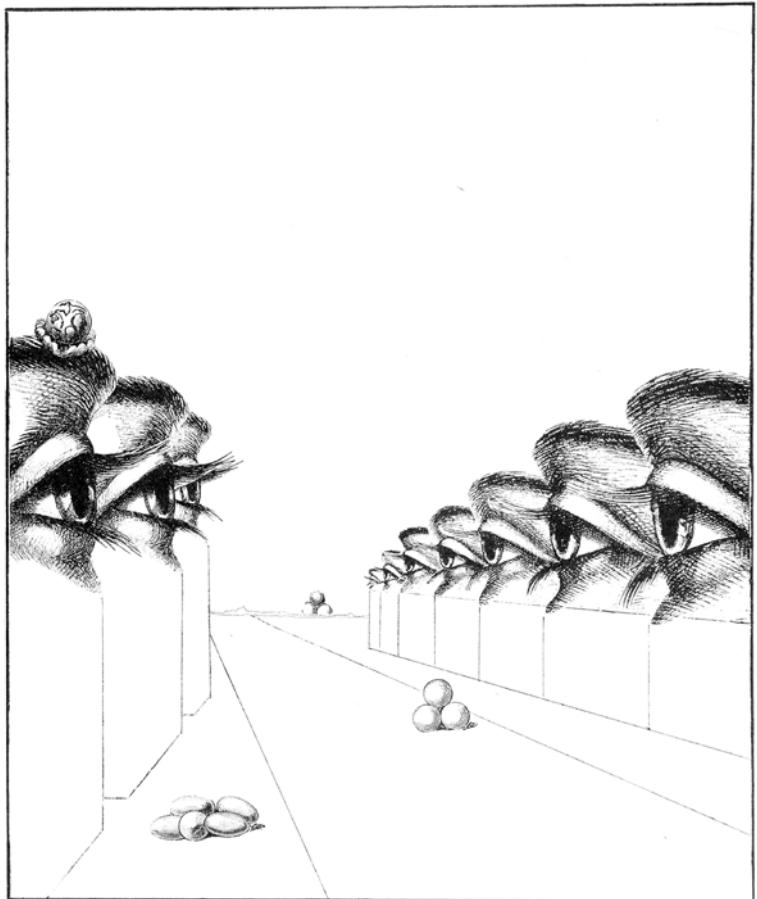
Ivan Illich, „To Honor Jacques Ellul“, prvi put objavljeno kao „An Address to 'Master Jacques'“, *The Ellul Forum: For the Critique of Technological Civilization*, Issue 13, July 1994, str. 16–17.

<https://journals.wheaton.edu/index.php/ellul/issue/view/38/38>

Napomena iz *The Ellul Forum*: „Govor Ivana Ilića, održan u Bordou, u Francuskoj, 13. novembra 1993. S francuskog

²⁶ „Gospodar muva“ ili Belzebub, u semitskoj mitologiji.

²⁷ Pasus iz francuske verzije.

Max Ernst, *Une semaine de bonté*, poglavljje „L'Intérieur de la vue“, poslednja ilustracija, bez naslova, 1933.

nika moći. Tako preobražen čovek dopustiće moći pun raspon delovanja. Moć nema nikakvo poštovanje prema čoveku, zato što bi to bila kontradiktorno. Moć koja bi na svakog čoveka gledala kao na pojedinca, koja bi uvažavala njegove vrednosti i osećanje života, takva moć više ne bi bila moć. Od kada su u njih prodrle psihologija i psihoanaliza, sudnice su u stvari oduštale od donošenja presuda: čim optuženi postane pojedinac, čije se ponašanje može objasniti i čije lice odaje neku složenu priču, nemoguće ga je osuditi. Moć gubi svoju realnost, zato što je realnost moći negacija ljudskosti u onima koji je sprovode, kao i u onima nad kojima se sprovodi. To je drama Hegelove priče o gospodaru i robu.

U takvim uslovima, pravi problem u očuvanju mogućnosti za ljudski život u društvu, jeste kako ograničiti moć. Izgleda da imamo tri mogućnosti. Prva je ono što bih nazvao konvencionalnim ograničavanjem moći, naime, zakon i ustav. Ko god da ima moć, povinuje se zakonu i pristaje da poštuje određena ograničenja. To je cela teorija koja stoji iza demokratske liberalne države: princip podele vlasti. Ali, to je u praksi zapravo neefikasno: taj sistem funkcioniše samo u meri u kojoj ga onaj ko ima moć prihvata i zaista poštuje. Krajnja slabost ustavne teorije leži u tome što politička moć sama donosi ustav. Tako moć može da po volji (uprkos referendumu) pređe s jednog ustava (kada postane problematičan) na drugi. (To smo videli u Francuskoj posle 1793.) Drugo: ako zakon izvire iz države, očigledno je da država ograničava moć samo u meri u kojoj ova to dopušta. Moć treba samo da promeni zakonska pravila, da bi uklonila ono što je ograničava. (Delo Hansa Kelsen-a ne samo da identificuje te principe, nego navodi i njihove posledice.⁴) Ako zakon počiva na nečemu drugom, a ne na državi, onda se država neće smiriti sve dok njeni moći ne osvoji taj izvor za-

⁴ Hans Kelsen (1881–1973), *Reine Rechtslehre* (Čista teorija prava), 1934–1960.

kona i svede ga na puki instrument same države. Treće: slabost Monteskejeove teorije „ravnoteže vlasti“; zakonodavni akti kao protivteža izvršnom ogranku vlasti i sudski akti kao protivteža i kontrola druga dva ogranka. Ali, ako se ta tri ogranka vlasti povežu u jedan skup – državni poredak – oni ne mogu da služe kao protivteža jedan drugom. Prosta reorganizacija države može da neutralizuje neki ili sva tri ogranka vlasti – i ko bi se suprotstavio takvoj reorganizaciji?

To nas vodi do druge tačke: ravnoteža, zakon, ustav, itd., mogu biti zaštita od moći samo ako su utemeljeni u nečemu što nije organizam moći. Ako je zakon *izgrađen kao običaj*, onda je nezavisan od države i predstavlja pravu prepreku moći. Ako se sudska vlast prenese u neku autonomnu društvenu grupu (kao u slučaju parlamenta i buržoazije u Francuskoj u XVIII veku), država onda ne može da je uništi. Naprotiv, ta društvena grupa će u stvari imati ingerencije države. Drugim rečima, da bi moć bila ograničena, ona se mora suočiti s preprekama koje svoj izvor i realnost imaju u nezavisnim, autonomnim društvenim grupama, koje mogu da pruže otpor. Ta prepreka mora biti spoljašnja u odnosu na organizam moći i ne može biti prosto neko moralno pravilo, ideal ili ustav. Realnost tih prepreka mora biti duboko ukorenjena. Na primer, crkva je sve do XVII veka bila prava prepreka autokratskim sklonostima monarha i države.

Da bi demokratija živila, nije dovoljno da se legalizuju samo njena formalna pravila. Mnogo je važnije da bude prisutna u društvenom telu neke grupe, zajednice ili organizacije, koja upućuje svoje detinjaste izazove vladajućem poretku i prepoznaje i zatim napada strukture same moći, njene ciljeve, birokratske tendencije, tehnološki sistem, itd. To je *jedina* prava kontramoć. Ali, ovde moramo biti oprezni. Ako je cilj našeg suprotstavljanja moći samo osvajanje vlasti, zamena jednog režima drugim, onda to ne znači ništa. Još gore, to nije ništa drugo nego nova inkarnacija duha moći, kao što se, na primer,

u kojem danas opažamo pretvara čin gledanja u oblik registrovanja, „snimanja“, vrlo slično kamkoderu. Oči koje više nisu očarane stvarnošću teško da su vredne sakaćenja.

Takve ikonofagične oči – koje proždiru slike – beskorisne su za:

- pronalaženje nade u čitanju Biblije;
- razumevanje užasa tehnološkog zida, te digitalizovane zavesa koja me razdvaja od stvarnosti;
- konačno, za pronalaženje radosti u jedinom ogledalu u kojem mogu otkriti sebe, zenici drugog.²⁴

Subverzija reči pokoravanjem oka ima dugu istoriju, koja je deo istorije tehnike u svetu hrišćanstva. To svrgavanje je u srednjem veku dobilo oblik zamene knjige napisane da bi se slušala – čitalo se naglas – tekstom namenjenim nemom pogledu. Paralelno s tim tehnogenim izokretanjem senzornih prioriteta, kapela, mesto za pobožno čitanje, bila je razdvojena od aule, mesta za sholastičko čitanje. Ta kobna podela je označila kraj milenijuma *lectio divina* (monaškog čitanja), glavnog načina na koji su ljudi doživljavali čitanje.²⁵

S tim arhitektonskim razdvajanjem mesta za molitvu i mesta za učenje, prvi put se, prema mojim saznanjima, pojavljuje institucija za visoko obrazovanje, univerzitet. Kultivacija apstraktne misli potpuno zasenjuje kulturu čula. Tu nije toliko reč o rascepnu na *fidens quaerentes intellectum* (vera koja traži razumevanje – teologija) i *intellectus quaerens fidem* (razumevanje koje traga za verom – filozofija) koliko o onom na asketizam i logičku analizu. To drugo razdvajanje je omogućilo pojavu civilizacije u kojoj je

²⁴ Videti, Ivan Illich, *The Scopic Past and the Ethics of the Gaze: A Plea for the Historical Study of Ocular Perception*, 1998; *Guarding the Eye in the Age of Show*, 2001; <http://www.davidtinapple.com/illich/>

²⁵ Videti, Ivan Illich, *In the Vineyard of the Text: A Commentary to Hugh's Didascalicon*, 1993; Barry Sanders, Ivan Illich, *ABC: Alphabetization of the Popular Mind*, 1988; <http://www.davidtinapple.com/illich/>

Rastelovljenje koje vidim, na primer, u gubitku svojih stopala, mnogo je direktnija posledica tog obožavanja nego ekološka šteta. Prema tome, kao racionalni prioritet danas se nameće ispitivanje uticaja *la technique* na telo i čula pre nego što se sagledaju njene sadašnje i buduće štetne posledice po okruženje.

Pokušao sam zatim da istražim zavodljivu moć koju intenzivna posvećenost modernog preduzetništva tehnički pokazuje nad mojim oblikom percepcije. U stvari, ne prođe ni godina, u ovih četvrt veka otkad mi je Vilkinson poklonio Elilovu knjigu, a da ne otkrijem neku ranije neprimećenu sklonost ka poricanju stvarnosti življenja u korist tehnološkog Moloha. Za život u društvu koje je postalo sistem čula postaju beskorisna upravo zbog instrumenata osmišljenih radi njihovog proširenja. Sprečeni smo da dodirnemo i prigrimo stvarnost. Štaviše, programirani smo za interaktivnu komunikaciju, celo naše biće je usisano u sistem. Ta radikalna subverzija čulnog je ono što ponižava i na kraju zamenjuje percepciju.

Prepuštamo se fantastičnoj degradaciji kroz potrošnju slike i zvuka da bismo anestezirali bol zbog gubitka stvarnosti. Da bih shvatio to poniženje vida, njuha i dodira, ne samo sluha, morao sam da proučim istoriju telesnih činova percepcije. Ne samo biblijske izvesnosti već i srednjovekovne i klasične istine o čulnoj percepciji podrivenе su do tačke u kojoj egzegeza (tumačenje) drevnih tekstova mora da prevaziđa ne samo konceptualne već i ogromne psihološke prepreke. Da naveđem jedan primer, iako ekstreman.

Iskopati sebi oko ako nas ono što vidimo sablažnjava u Jevandelju se podrazumeva. Taj čin je uvek izazivao užas. Međutim, bio je pojmljiv u skopičnom režimu u kojem su oči emitovale vizuelni konus kojim su, kao svetlosni organ, zahvatale i prihvatale stvarnost. Takve žive oči više ne postoje – osim metaforički. Mi više ne vidimo, ne obuhvatamo stvarnost po-moću konusa zraka koje emituje naša zenica. Režim gledanja

svuda dogodilo s komunističkim partijama. Prava protivteža moći ne teži vlasti, niti da uništi vladajući sistem. Ona pre nastoji da u društvu stvori zonu neizvesnosti, da uvede nasumičnost, da podmeće klipove pod točkove jedne suviše savršene, suviše efikasne mašine. Svako suprotstavljanje moći neminovno teži da smanji njenu efikasnost, unoseći tenzije, probleme, neizvesnosti, „slabljenje“, itd. – i to ne iz pakosti, već prosti na osnovu svesti i uverenja da se moći, ako se ne ometa, povinju samo vlastitim zakonima. Naravno, ideja o protivljenju moći ne podrazumeva čistu spontanost već svestan otpor.

Posle svega rečenog, ova ideja o suprotstavljanju moći nije sasvim zadovoljavajuća. Ona neminovno vodi u sukob. Vladajući poredak će uvek nastojati da uništi, asimiluje, apsorbuje ili preotme otpor moći, koji ne može večno da toleriše. To onda ima samo dve posledice: otpor moći se ili pojačava i tako ulazi u ciklus ostalih rastućih moći; ili napušta svoj trenutni oblik i traži druge osnove, druge izraze, druge principe reorganizuje se, itd. On menja svoje bojno bolje, front i izgled. To je jedini zadovoljavajući odgovor, ali – nema razloga da se to krije – koji je krajnje teško ostvariti. (Ta pitanja sam detaljnije razmotrio u svojoj knjizi *Autopsija revolucije*.⁵)

Ali postoji jedna još radikalnija mogućnost: svestan izbor „ne-moći“, odbacivanje svakog oblika moći, nezavisno od toga da li je i u kojoj meri legitiman. „Ne-moć“ očigledno seže mnogo dalje od nenasilja ili suprotstavljanja ratu. Ne-moć je radikalno odbacivanje jedne „normalne“ čovekove sklonosti – agresije, nasilnog reagovanja na nasilje, pravila oko za oko, kao i *svih* vrednosti i institucija našeg društva, naročito ekonomski organizacije, ideje o konkurenčiji, da je život borba, u kojoj najbolji pobeduje. Sve dok se držimo te ideologije neminovno utiremo put komunističkim i fašističkim diktaturama i njihovim teh-

⁵ Jacques Ellul, *Autopsie de la révolution*, Paris, Calmann-Lévy, collection Liberté de l'Esprit, 1969 (2008).

nostrukturama. Ne smemo, naravno, pasti u zamku idealizma – naime, ne smemo se uzdati u neko buduće društvo koje bi počivalo na etici totalne ne-moći. Nema potrebe da se bavimo nekom anarhističkom utopijom.

Danas, u ovom našem društvu, koje je izabralo moć, moramo imati neprekidno i beskompromisno odbacivanje moći. Mi, mali, ali suštinski glasovi otpora, moramo izabrati *ne-moć*. A naš otpor je suštinski, zato što ako ne istrajavamo u onome za šta se zalažemo i ako to ne živimo, onda je naše društvo osuđeno na propast. Sledbenici ne-moći – neuspešnosti, neefikasnosti, „promašaji“, itd. – žive u istini tako što stalno dovode u pitanje sve društvene ideologije. Ni proizvodnja bogatstva, ni uspešna sredstva i sistemi za proizvodnju, distribuciju i potrošnju, niti neki pravedni politički poredak, ne mogu da obezbede društvu budućnost.

Budućnost našeg društva počiva samo na slobodnim osobama u našem društvu. Sledbenici ne-moći su jedine slobodne osobe u našem okruženju, zato što se oni koji naginju moći opiru sociološkoj promeni, naročito zbog onoga čime im ona preti kao pojedincima.

Nema drugog načina. U stvari, ovaj način ima mnogo veće implikacije i mogućnosti nego što u prvi mah izgleda; to su skrivene i duboke implikacije za svakog od nas.

1979.

NAPOMENA O IZVORU

Jacques Ellul, „Lust for Power“, *Katallagete*, Fall 1979, str. 30–33.

Ovaj tekst sam pronašao samo u ovom obliku, na engleskom jeziku, u arhivi časopisa *Katallagete* (Committee of Southern Churchmen, Nešvil, Tenesi, od 1965, osnivači i urednici, Will D. Campbell i James Y. Holloway), u okviru James Y. Holloway Collection, s napomenom: „Preveli monasi iz Novog Skita, 14.

U narednih deset godina posle mog susreta s profesorom Elilom, svoje istraživanjem sam prevashodno usmerio na ono što *la technique* radi: kako utiče na okruženje, društvene strukture, kulture, religije. Proučavao sam i njen simbolički karakter ili, ako hoćete, „perverznu sakramentalnost“ institucija koje obezbeđuju obrazovanje, transport, stanovanje, zdravstvenu zaštitu i zapošljenje. Ne želim zbog toga. Društvene konsekvence dominacije *la technique*, pod kojom institucije postaju kontraproduktivne, moraju se shvatiti da bi se izmerili efekti specifičnog *hexis* – formiranja karaktera – i *praxis* – mogućih akcija – koji danas *de facto* definišu iskustvo modernosti. Moramo se suočiti s užasima, uprkos svesti da njihov prizor nadilazi naša čula. Uzastopno sam analizirao skrivenе funkcije sve ubrzaniјeg transporta, komunikacionih kanala, produženog obrazovnog tretmana i ljudskog garažiranja. Zapanjila me je njihova simbolička moć. To mi je pružilo empirijski dokaz da eliloska kategorije *la technique*, koju sam prvobitno koristio kao analitički alat, ujedno definiše i stvarnost čije sam poreklo pronašao na tragu „jedne ideologije izvedene iz hrišćanstva“.

Proučavanje simboličke funkcije tehnike u naše doba, koje je počelo sa Elilom, nastavlja da donosi prosvetljujuće uvide. Ovde sam se posebno podsetio njegovih razmišljanja o magiji i religiji. Među modernim misliocima, Žak Elil je oduvek spadao u nekolicinu izabranih koji su shvatali da mesto svetog sada ne zauzima ovaj ili onaj artefakt već *la technique*, crna kutija kojoj se klanjamо.²³

²³ Francuska verzija: Među modernim misliocima, Žak Elil i dalje spada u onu sićušnu avangardu koja je svesna da se stara kategorija religije više ne podudara s domenom svetog. Istoriski, mesto svetinje (*sacrum*) u modernom društvu zauzeo je izuzetno neobičan entitet: dela čovekovih ruku postala su sredstva koja mu efikasno obezbeđuju hranu, kretanje, pamćenje, čak i čulne senzacije.

– dobro je istražio moj prijatelj Didije Pivto (Didier Piveteau), koji sebe smatra Elilovim učenikom.

Ljudi sve više prolaze kroz svoje živote kao kroz košmar. Osećaju se uhvaćenim u klopku neizrecivih užasa, bez načina da se probude za svetlost nade. Kao i u nekim košmarima, užas prevazilazi ono što se može izraziti. Elilov uvid u ontološki status sveobuhvatne tehnike omogućio mu je da još pedesetih godina predviđi ono što je danas postalo opipljivo, ali i nepovratno. Ono što nas okružuje implicitno je prisutno u njegovoј analizi *la technique*. Pred ovim skupom, sastavljenim od pažljivih čitalaca Elila, i na kraju dvodnevne intenzivne razmene mišljenja, bilo bi absurdno objašnjavati taj pojam, tako originalan i od kardinalnog značaja u njegovom delu. Radije bih rekao nešto o okolnostima u kojima je taj pojam pružio presudnu pomoć jednom Elilovom čitaocu i – ako me on prihvata kao takvog – njegovom učeniku.

La technique je ušla u moј život 1965, u Santa Barbari, onog dana kada mi je u Centru Roberta Hačinsa (Robert M. Hutchins, Center for the Study of Democratic Institutions), Džon Vilkinson (John Wilkinson) dao primerak knjige *Tehnika (La technique, ou, L'en jeu du siècle, 1954; The Technological Society, 1964)*, koju je upravo preveo, na osnovu snažne preporuke Oldusa Hakslija. Od tada su pitanja otvorena samim pojmom *la technique* stalno preusmeravala ispitivanje mog odnosa prema stvarima i drugima.

Usvojio sam taj elilovski koncept zato što mi je omogućavao da utvrdim prag preko kojeg ti projekti – obrazovanje, transport, moderna medicina i naučne aktivnosti – apsorbuju klijenta u alat, konceptualno i fizički; prag na kojem se potrošački proizvodi menjaju u stvari koje i same konzumiraju; prag na kojem tehnički milje pretvara u brojeve one koji su u njemu zarobljeni; prag na kojem se tehnologija konačno pretvara u Moloha, u sistem.

februar 1979.“ Francuski izvor nije naveden (*Katallagete* je inače redovno objavljivao Elilove priloge ili članke o njemu). Monasi iz Novog Skita je zajednica američkih pravoslavaca iz Kembridža, u državi Njujork („skit“, mala zajednica monaha, manji manastir).

Monks of New Skete:

<http://www.newskete.org/monks.html>

Tekst sam pronašao na stranici Free Range Activism Website (2015), koja je je u međuvremenu izgleda ugašena (2019), ali tekst očigledno kruži i preko drugih kanala:

http://www.fraw.org.uk/files/politics/ellul_1979.pdf

<https://www.scribd.com/document/165543077/Lust-for-Power-Jacques-Ellul>

AG, 2015 (2019).

Jacques Ellul, Bordo, prema izvoru 1944, možda i ranije.

la da se i jedno i drugo moraju proglašiti za *contra naturam* (protiv prirode), moja crkva bi mogla preuzeti vodeći ulogu u otporu Molohu – sve do mučeništva. Trivijalna filozofija tehnologije pretvorila je tu mogućnost profetskog obraćanja, koja izvire iz samog srca crkve, u sholastičku raspravu.²¹ Stidim se pape koji svoju strogu osudu tehičke perverzije ograničava na privatnost postelje, ali odbija da propoveda primenu prirodnog zakona na „Mercedes“ i mlaznjake. Kao što je Elil često govorio, ako sama subverzija nije racionalno pojmljiva, opšte slepilo za nju to sigurno nije ništa manje.

Svi ti užasi, veći i „manji“, izvlače svoj ontološki status upravo iz toga što predstavljaju subverzije onoga što Elila naziva „X“ (Hrist) i što se otvoreno može nazvati božanskom milošću.

Kada je pre pola veka Elil prvi put objavio svoje proročke analize, bilo je očigledno da racionalna integracija Elila kalviniste²² i Elila sociologa prevazilazi moć razumevanja većine njegovih kolega. Ali zato danas mnogi uviđaju da mu je njegova duboka ukorenjenost u veri omogućila da se suoči s mrakom koji oni neukorenjeni poslovično prečutkuju.

Još u svojoj studiji propagande (1962) pokazao nam je da je savremeni čovek toliko terorisan stvarnošću da se radije prepusta najgroznijem razvratu slika i predstava samo da je ne bi video. On manipuliše medijima da bi stvorio još mračniji pseudosvet, kao zaštitni veo od mraka konstruisanog sveta u kojem mora živeti. To odsustvo stvarnosti je tokom godina postalo još skandaloznije. Tu situaciju – medijski generisano zamračivanje

---

²¹ Rečenica iz francuske verzije.

²² Ilić se drži uobičajenog naziva za francuske protestante, mada je Elil insistirao da nikada nije bio kalvinista već sledbenik Karla Barta (Barth); videti, *Jacques Ellul on Politics, Technology, and Christianity: Conversations Patrick Troude-Chastenet, 2005* (*Entretiens avec Jacques Ellul, 1994*), str. 48–49.

iz te ideologije. Budući da na neki način duguju svoje postojanje Otkrivenju, moglo bi se reći da su komplementarno inverzni, negacija božanskih darova. Pored toga, na osnovu onoga što Elil prepoznaje kao njihovu istorijsku neobičnost, oni se često pokazuju otpornim na filozofsku kritiku.

To se jasno vidi kada pokušamo da postavimo etička pitanja. Očigledno je da se moralni pojam, zlo, ne može primeniti na dokumentovane događaje kao što su Šoah (Holokaušt), Hiroshima ili današnji pokušaji veštačke reprodukcije čovekolikih stvorenja. O tim odvratnim, gnusnim, užasnim poduhvatima ne može se raspravljati. Od njih se ne mogu praviti gramatički subjekti. Svako razmatranje tih stvari, da li su prihvatljive ili neprihvatljive, pravedne ili nepravedne, dobre ili loše, legitimizuje status neizrecivog užasa. To su ekstremni primeri.²⁰

Čitanje Elila pomaže nam da shvatimo da s utapanjem svakodnevnog života u tehnički milje takođe dospevamo u stanje s one strane dobra i zla.

Pogledajmo jedan primer: tehnologija izmiče tlo ispod svatih nogu. Svet je postao nepristupačan, ako pristup treba da označava ishod pešačenja. Transport monopolizuje kretanje na takav način da stopala, koja su nam data za naše hodočašće po zemlji, atrofiraju u dodatke papučice za gas i kočnice.

Među stotinama naizgled trivijalnih primera na koji je lichenost izložena „poniženju tehnikom“, navešću jedan u kojem nalazim neku vrstu humora. Moja crkva bučno osuđuje prezervative koji ometaju prirodno delovanje jednog organa, ali ne može da sagleda jednak snažno ometanje drugog, što vidiemo kroz analogiju između prezervativa i automobilskih guma! Ako bi Elilov pojam *la technique* primenila na oboje i uvide-

²⁰ Francuska verzija: To su ekstremni primeri. Toliko loši da obeshrabruju misao. Na osnovu vaših prodornih zapožanja, g. Elil, pokušao sam da ukažem da slične perverzije, specifične za tehnički milje, dominiraju naših svakodnevnim životom.

Hitlerova pobeda?

UVODNA NAPOMENA

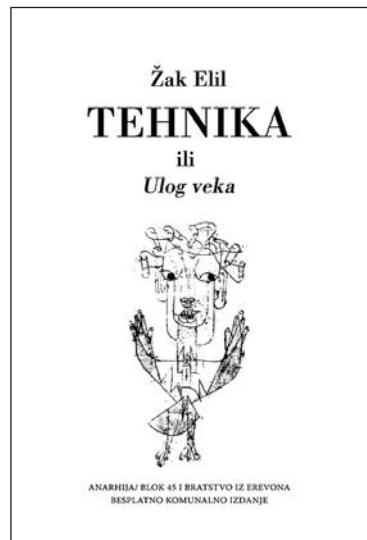
„Hitlerova pobeda“ je jedan od najvećih presedana u evropskoj publicistici posle Drugog svetskog rata. Članak je objavljen je 23. juna 1945, svega mesec i po dana posle kapitulacije nacističke Nemačke. Teška kiša samo što je stala (na Pacifiku je i dalje pljuštala, sve do avgusta 1945). Sve se još pušilo od baruta i krvi, ali i odjekivalo od pobedničkih pokliča i neobuzdanih izliva optimizma. Dobro je konačno pobedilo zlo. Neki trezveniji duhovi su u svojim beleškama upozoravali na osvetnički žar, suviše sličan nervu poražene nemani, kao i na druge klopke koje nosi novo doba, oblikovano ratom i zlokobnim spojem „tehničke perfekcije i totalnog slepila“ (Adorno, *Minima moralia*, 1944–1947, na više mesta, naročito aforizam br. 33). Ali sve to se pojavilo kasnije ili je bilo drugačije usmereno. Nijedan tekst objavljen u to vreme nije toliko odudarao od preovlađujućeg raspoloženja i pri tom otvarao sasvim novi kritički front.

Najsažetije rečeno, Elil ovde ukazuje na razvoj u koji Hitler nije uneo toliko mnogo inovacija, koliko mu je dao odlučujući podsticaj. Novo doba počinje s razvojem tog sistema (Nemačka 1933–1939), a ne pobjedom nad njim. Poraz Hitlerove vojske bio je samo epizoda u opštoj *konsolidaciji* novog modela masivne tehničke organizacije.

Tekst jasno najavljuje i Elilovu kapitalnu studiju tehničkog fenomena, *Tehnika ili ulog veka* (*La technique ou*

l'enjeu du siècle; eng., *The Technological Society*; videti Anarhističku biblioteku ili Porodičnu biblioteku anarhije/ blok 45), napisanu između 1948. i 1950, ali koja je, posle duge potrage za izdavačem, objavljena tek 1954.

AG, 2012.

je ono najgore¹⁹). To je razlog zašto nas režim *la technique*, pod kojim živimo i neki meksički seljak i ja, primorava da se suočimo s tri zabrinjavajuća pitanja:

- „Ovaj režim je izradio društvo, civilizaciju, kulturu koji su u svemu, doslovno u svemu, potpuno suprotni onome što čitamo u Biblij, onome što se nesporno može naći u tekstu Tore, u knjigama proraka, kod Isusa i Pavla“ (J. Ellul, *La Subversion du christianisme*, 1984).
- Ovaj režim se ne može objasniti ako se generički ne shvati kao posledica hrišćanstva. Njegove glavne crte svoje postojanje duguju subverziji koju sam spomenuo. Mnoge upadljive i presudne karakteristike našeg doba ostaju neshvatljive ako se ne prepozna obrazac: jevangeljsko obraćanje *svakome ponaosob* istorijski je preokrenuto u institucionalizovanu, standardizovanu i upravljanu društvenu svrhu.
- Konačno, taj „režim tehnike“ ne može se analizirati pomoću uobičajenih pojmove, koji mogu biti dovoljni za proučavanje drugih društava. Potreban je novi skup analitičkih pojmove da bi se razmotrili *hexis* (formiranje karaktera) i *praxis* epoha u kojoj živimo pod okriljem *la technique*; da bi se živelo ispravno i postupalo dobro neophodno je novo razumevanje karaktera i ponašanja u tehnološkom društvu.

Na direkstan i razjašnjavajući način Elil nam pomaže da se suočimo s trostrukim aspektom te „potpuno jedinstvene istorijske neobičnosti“. O čemu god da govorimo – o kulturi, društvu, svetu – naše stvarno ljudsko stanje je neobičan izdanak hrišćanstva. Svi njegovi konstitutivni elementi su perverzije izvučene

¹⁹ Izreka iz srednjeg veka, aluzija na pad Satane, koji je po biblijskom predanju bio serafim, jedan iz reda anđela najbližih Bogu, dakle, onaj „najbolji“.

makle. Moj učenik i prijatelj Hoze Marije Sbert (José María Sbert) ustupio mi je svoju biblioteku i tu sam pronašao bar polovinu toga; on je pri tom i brižljivo obeležio neke tomove, u čemu je ponekad išao dotle da je podvlačio cele pasuse. Pošto sam nekoliko večeri proveo zaronjen u to blago, zapanjili su me svežina i polet s kojima je Elil tokom mnogih godina neprekidno preispitivao temeljne intuicije svojih najranijih radova i uvek ih još bolje objašnjavao. Njegova istrajnost, smernost i velikodušnost naspram kritike čine od njega primer kojem se moramo pokloniti.

Ovaj naučni skup u Bordou pruža nam jedinstvenu priliku da prepoznamo povezanost njegove misli. Neki od nas su ga čitali kao velikog komentatora Biblije, a neki kao filozofa tehnologije. Ali malo je onih koji su ga videli kao čoveka koji je istovremeno dovodio u pitanje i razmišljanje filozofa i razmišljanje vernika. On podseća filozofa tehnologije, koji proučava očigledan, opažljiv fenomen, da bude svestan mogućnosti da je to pitanje suviše strašno da bi se moglo obuhvatiti samo razumom. I navodi vernika da produbi svoju biblijsku veru i eshatološku nadu naspram dve neprijatne i zabrinjavajuće istine, ukazujući na „ekstremnu istorijsku neobičnost“ karaktera svake od njih:

- prvo, modernu tehniku i njene pogubne posledice nemoguće je porebiti s materijalnom kulturom bilo kog drugog društva;
- drugo, neophodno je uočiti da je ta „istorijska ekstravagantnost“ rezultat subverzije Jevangelja – njegove transformacije u ideologiju zvanu hrišćanstvo.

Njegovo delo, od prvih eseja o istoriji institucija i propagandi, do studija poetski nadahnute egzegeze kao krunom, uverilo me je u sledeće: jedinstveni karakter vremena u kojem živimo ne može se proučavati racionalno ako se ne shvati da je to doba rezultat *corruptio optimi quae est pessima* (korupcija najboljeg

Hitlerova pobeda?

U trenutku kada su Nemačka i nacizam zgaženi, a saveznička vojska konačno slavi pobedu, postavlja se pitanje u vezi dva poslednja Hitlerova saopštenja. Samo mesec dana pre poraza, objavio je da je njegova pobeda izvesna. Tome su se tada svi smeđali, zato što je bilo očigledno da Nemačkoj nema spasa. Mislilo se: to je samo pokušaj da ohrabri svoje ljude, ludilo. Danas se toga niko ne seća, jer je stvar završena.

Ipak, zar ne bismo morali imati oprezniji stav prema tvrdnjama tog čoveka? Kada je 1938. pretio, svi su govorili: to je samo „ucena“. Kada je u januaru 1940. rekao da će u julu biti u Parizu, pričalo se: to je samo „razmetanje“. Kada je 1938. govorio kako će napasti Rumuniju i Ukrajinu, ko ga je uzimao za ozbiljno? Ipak, da smo *Mein Kampf* shvatili ozbiljno i da smo u njemu videli plan delovanja, a ne samo izborni program, za koji smo navikli da ga naši političari nikada ne sprovode, možda bismo preduzeli neke mere. Naime, Hitler je sve objavio još u *Mein Kampf*. ciljeve, metode i posledice. On nije mogao da svoje planove sproveđe do kraja, ali volje mu nije nedostajalo. Sve što je rekao, uradio je. Možemo li onda olako prihvati to što je objavio svoju pobedu u trenutku kada je vrlo dobro znao da su njegove armije poražene?

Pre svega, treba imati u vidu da u svojim izjavama Hitler očigledno nije mislio na pobedu savremene Nemačke, niti na vojnu pobedu. Hteo je da pobede nacizam i večna Nemačka. Drugim rečima, bila mu je važna politička pobeda. To nije prvi put da vojno poraženi politički porazi svog osvajača. Tako su vojske Revolucije i Carstva na kraju bile poražene, ali su širom

Evrope pronele ideju Republike i osećanje slobode, posle čega više niko nije mogao zaustaviti trijumfalni marš XIX veka.

Ali šta imamo danas?

Hitler je, pre svega, promovisao totalni rat, koji podrazumeva totalnu mobilizaciju, a s druge strane, totalni masakr. Poznata su nam ratna pravila: svi se moraju uskladiti s njima, da bi rat bio totalan – što znači, rat za istrebljenje civilnog stanovništva (u čemu smo svi bili prilično uspešni!) – i da bi se postiglo neograničeno korišćenje svih snaga i resursa nacije za potrebe rata. Da bismo pobedili, ne možemo postupati drugačije. To je očigledno. Ali, da li se zlo zaista može pobediti zlom? U svakom slučaju, nema sumnje da nas je Hitler, time što nas je naveo da prihvatimo nužnost masakriranja civilnog stanovništva, odlučno poveo putem zla. Nije sigurno da se iz toga možemo tako brzo izvući. I ako pogledamo način na koji, u reorganizaciji današnjeg sveta, postupamo sa manjinama ili odlučujemo o premeštanju celih populacija, itd., možemo se zapitati da li je na to, u mnogo većoj meri nego što se misli, uticao prezir prema ljudskom životu (uprkos lepim rečima o ljudskom dostojanstvu!).

S druge strane, totalna mobilizacija je imala dve istovremene posledice. Ne samo da su žene mobilisane da obavljaju poslove za koje nisu stvorene, nego je, što je još važnije, država sebi dodelila absolutnu vlast.

Naravno! Nismo mogli drugačije. Ali zaista je neobično kako smo i tu morali krenuti Hitlerovim stopama. Da bi se mobilisala celokupna nacija, država mora držati u svojim rukama sva finansijska i ekonomski sredstva, sve što je od vitalnog značaja i staviti se na čelo svih tehničara, koji su postali najvažniji u društvu. Ograničavaju se sloboda, jednakost, sledovanja, pravo na kulturu, odbacuju se stvari, a ubrzo i ljudi koji nisu od koristi za odbranu zemlje. Država preuzima sve i sve obavlja preko tehničara. Šta je to, ako ne diktatura? U svakom slučaju, to je

U čast Žaka Elila

Na osnovu govora održanog u Institutu za političke studije u Bordou, 12. i 13. novembra 1993, na skupu priređenom u čast Žaka Elila („Međunarodni kolokvijum na temu 'Tehnika i društvo u delu Žaka Elila'“), svega šest meseci pred njegovu smrt (umro je 19. maja 1994). Elil se obratio prisutnima govorom na čiji se detalje osvrće i Ilić, i koji prenosimo u nastavku.

Za mene je čast i velika radost to što me je Danijel Sereziel (Daniel Cérézuelle) pozvao da učestvujem u ovoj proslavi.

Profesore Elil – radije bih rekao, „učitelju Žak“ – dirnulo me je vaše poređenje učitelja s volom koji vuče plug i tako pravi brazdu. Nastojao sam da vas sledim u filijalnom duhu, sa svim pogrešnim koracima koje to podrazumeva. Nadam se da ćete prihvati moju berbu i moći da izdvojite po koji cvetak iz onoga što bi moglo izgledati kao običan korov.

Sada mogu da izrazim svoju zahvalnost učitelju kojem dugujem orientaciju koja je tokom četrdeset godina imala odlučujući uticaj na moje hodočašće. Moj dug je u tom pogledu nesumnjiv, a nedavno sam bio u prilici da to potvrdim na vrlo poseban način.

Da bih pripremio svoje izlaganje za ovaj skup, htio sam da pročitam dvadesetak Elilovih knjiga¹⁸ koje su mi do sada pro-

¹⁸ Da ne bude zabune u pogledu Ilićeve upućenosti: Elilov opus se sastoji od nekih osamdeset knjiških naslova, uz stotine članaka i eseja; dvadesetak „propuštenih“ naslova se ne može smatrati za veliki propust.

„Zato smatram da ne možemo više izbegavati *disciplinovano preotimanje čulne prakse* u društvu tehnogenih privida (to je ono što podrazumevam pod *askezom*). U tom negovanju čula, tom odlučnom okretanju iskustvu, tom čednom pogledu koji Pravila svetog Benedikta suprotstavljaju *cupiditas oculorum* (požudi očiju) vidim glavni uslov za odbacivanje tehnike kao najveće prepreke prijateljstvu.“

Ivan Ilić, 1993.

ono što je uspostavljeno u Engleskoj i Americi... o Rusiji da i ne govorimo. Apsolutistička država. To je primat tehničara. Očigledno ne patimo od antijevrejskog mita, ali da li to važi i za onaj antinacistički ili antikomunistički? Očigledno ne patimo od mita o rasi, ali šta je sa mitom o slobodi? Naime, to može biti samo mit, kada se u svakom javnom govoru neko poziva na slobodu, iako je ona skoro svuda praktično ukinuta.

Ali možemo reći da je to samo privremeno, da je to bilo nužno zbog rata i da ćemo se u miru vratiti slobodi. Nema sumnje da će se u određenom periodu posle rata, u nekim zemljama favorizovati određene slobode, ali to će sigurno biti kratkog daha. Posle 1918, pričalo se kako više neće biti nikakvih ratova ... Znamo šta se dogodilo... Pored toga, treba imati u vidu dve stvari: prvo, nekoliko poznatih ekonomskih planova – Beveridžov plan (opšte socijalno i zdravstveno osiguranje), Plan pune zaposlenosti, Finansijski plan SAD – rečito pokazuju da je uticaj države na ekonomski život nesporna činjenica i da se svet kreće u pravcu ekonomске diktature. Tu je zatim i sledeća istorijska zakonitost: istorijsko iskustvo nam govori da sve države jačaju svoju moć i da je nikada ne gube. Možda najzanimljiviji primer je upravo naša Revolucija, koja je počela 1789, u ime oslobođenja od apsolutizma, a 1791, opet u ime slobode, dovela do Jakobinske diktature. Zato možemo očekivati da će se već sutra u svim zemljama sveta uspostaviti prerušene diktature, kao nužnost na koju nas je naveo Hitler. Naravno, možemo reagovati, možemo se boriti, ali ko, na tom planu, zaista namerava da nešto učini?

I to je još jedna Hitlerova pobeda. Mnogo pričamo o demokratiji i slobodi. Ali više niko ne želi da u njima živi. Navikli smo da čim nešto krene naopako država radi šta hoće, zato što smo joj prepustili svu odgovornost. Šta bi se tu moglo reći, osim da sami tražimo da država preuzme svu odgovornost za život nacije? Kome je još stalo do stvarne slobode? Zahtevi da

se nadležnosti države ograniče zvuče suludo. Radnici će prvi zahtevati diktaturu. Samo je pitanje ko će tu diktaturu sproveсти. Zato pokret za političke i ekonomske slobode jedva opstaje, osim u Americi, a i tamo samo među „kapitalistima“, koji bi da se oslobole tutorstva države.

Svi ljudi u Francuskoj i SAD spremni su da prihvate diktorsku vlast i državno kontrolisanu privredu. Opšta birokratizacija je gotova stvar i ostvaruje se svakodnevno, a očigledna nezainteresovanost stanovništva za političke razmirice zlokobni je znak nesumnjivo „predfašističkog“ mentaliteta.

Naravno, možemo pokušati da reagujemo. Ali, u ime čega? Sloboda je zanela sve u Francuskoj, sve dok je značila oslobođenje od „Švaba“. Sada gubi svaki smisao. Sloboda u odnosu na državu? To ne zanima nikog. Da bismo ponovo zategnuli olabavljene opruge i pokrenuli naciju, ostaje nam samo da se pozovemo na „duhovne vrednosti“. Ah, da... kao Hitler... kao Hitler koji je pronašao neverovatnu formulu za stavljanje duhovnog u službu materijalnog, za pretvaranje duhovnog u sredstvo za ostvarivanje materijalnih ciljeva.

Reč je o doktrini o čoveku, svetu i religiji koja služi sticanju ekonomske i vojne moći. Postupno ćemo i mi krenuti tim putem. Tražimo neku mistiku, bilo kakvu, samo ako služi moći, koja će dotaći srca svih Francuza, ispuniti ih entuzijazmom, navesti ih da se žrtvuju sa ushićenjem. Svi izražavaju potrebu za takvom mistikom. Svi očekuju da ta diktatura, koju smo prečutno prihvatali, bude totalitarna, to jest, da obuhvati celog čoveka, njegovo telo, duh, srce, da ih stavi u službu nacije, u apsolutnom smislu. To je ofanziva, koju smo svi iskusili, u korist jedinstvenog obrazovnog sistema, u koji treba uključiti sve građane. To je ofanziva u korist sekularizma, koji reaguje na stav crkve, po kojem je crkva ispred države. Sve su to znaci totalitarizma, koji raste lagano, podmuklo i koji ljude priprema da se žrtvuju Molohu Države.

visni i postojani predmet na koji se možemo osloniti, od kojeg možemo živeti. Onda možemo pričati o njoj i ponavljati to kao čarobne reči, da bismo sebe uverili kako to posedujemo, poznajemo, uživamo u tome. Iluzija postaje duboko pravilo, koje se stalno potvrđuje, ali i teorema političke interpretacije: režim koji najviše govori o nekoj vrednosti jeste režim koji svesno ili nesvesno poriče tu vrednost i sprečava je da se ostvari. To je ono što nas dotiče na skromnijem političkom planu. Svakog dana pojavljuju se nove naučne, polemičke, didaktičke i filozofske studije o politici i demokratiji. Svaka od tih studija – i ova moja, iznad svih – svedoči o našoj privrženosti tim čovekovim dostignućima, politici i demokratiji, ali i o strahu koji nas muči, zato što, u dubini duše, dobro znamo da od njih nije ostalo ništa osim reči.

1965.

Jacques Ellul, *L'illusion politique*. Paris: Robert Laffont, 1965, str. 11–14. Rev. ed.: Paris: Librairie Générale Française, 1977.

The Political Illusion. Trans. Konrad Kellen. New York: Knopf, 1967. New York: Random House/ Vintage, 1972. str. 2–7.

ka ljudske vrste. De Sad je pisao svoj dnevnik da bi uzdigao osrednja iskustva i nekako nadoknadio odsustvo svojih *amorous ancillaries* (ljubavnih pomagača). Sredinom XIX veka, ljudi su počeli da pričaju o kulturi, samo zato da bi jadikovali kako je ona u krizi. Beskrajne priče su doprinele naglom propadanju kulture, kao što i zemљa koja se masovno naoružava stalno govori o miru i nastavlja da u prvi plan istura goluba i maslinovu grančicu; isto tako, neki diktator, sa svojom policijom i partijskom organizacijom, jeste taj koji će svoje najvatrenije pristalice podsticati da drže govore o tome kako je sloboda konačno stečena, a demokratija ostvarena.

Ako je neka stvar rešena, zašto pričati o njoj? Ako se zaista živi u miru i slobodi, zašto od njih praviti predmet priče? Samo njihovo postojanje i uživanje u njima trebalo bi da su dovoljni. Ako nečeg ima u izobilju, šta bi se tu još moglo dodati? Ljubavnik sjedinjen s voljenim bićem nikada ne piše pesme; poezija nastaje samo kao posledica odsustva i gubitka. Poezija je samo verbalna afirmacija ljubavi, kada je od nje ostao samo oblak, žaljenje, strepnja koja samo pogoršava našu nesigurnost.

Ponekad zatičemo na delu makijavelističku volju, namerne prevare ljudi potpuno svesnih pravog stanja – diktatorske vladavine, magijskog obreda – kao i ljude koji na delotvoran način, posredovanjem nadahnute reči, doživljavaju neku stvarnost koja samo simulira ono što im je oduzeto. Sloboda čak može delovati stvarnije kada je proglaši neki vođa, u senci svog Gestapoa, nego u paralizi koja nastaje zbog različitih mogućnosti koje nam nudi naša oslabljenja sposobnost odlučivanja. Ipak, mnogo češće, verbalizacije političkih vođa dolaze iz ljudskog srca kao spontani, duboki odgovori, koji treba da prikriju nepodnošljivu situaciju u kojoj bi se za ono do čega nam je najviše stalo moglo pokazati da je zapravo poraz, senka, odsustvo, iluzija. Ali mi se držimo te iluzije; izabrali smo je kao svoju vrednost; moramo verovati u nju; ona mora ostati neza-

Oni koji će reći da preterujem, ne vide da je realnost važnija od lovorka i govora. Ako uporedimo ekonomski, politički, društveni i administrativni život od 1935. do 1945, videćemo da je u tih deset godina ostvaren ogroman napredak. Ali ako mislimo da reagovati znači preuzeti nešto protiv daljeg jačanja države, protiv planske ekonomije, protiv policije i socijalne pomoći, očigledno je da bismo protiv sebe imali celokupnu naciju, zato što reagujemo protiv stvari koje se smatraju dobrim, za koje danas нико ne može reći da ih se možemo otarasiti!

Hitlerova pobeda – ona nije u formi već u suštini. To što imamo nije njegova diktatura, njegov misticizam, njegov totalitarizam, ali jeste diktatura, misticizam, totalitarizam, za koji smo sa entuzijazmom pripremili postelju (time što plaćamo Hitlerov vojni poraz) i za koji nismo ni primetili da se već dogodio. Više nego masakri, to je pravo delo sotone, a Hitler je bio samo njegov izaslanik na zemlji.

Samo izaslanik, zato što nije izumeo ništa novo. Postoji duga tradicija koja je pripremila tu krizu. Imena Makijavelija, Rišeljea i Bizmarka spontano nam padaju na pamet, kao i primeri država koje su još od 1918. očigledno živele u toj vrsti diktature i totalitarizma. Hitler je samo doveo do vrhunca ono što je već postojalo. Ali on je taj virus proširio i podstakao njegov nagli razvoj.

Šta onda možemo reći? Da li ćemo se poviti pred tim zahukatim svetom, kojem je suđeno da nas savlada? Ne, naravno.

Ali ono što je izvesno jeste da ne postoje nikakva politička i tehnička sredstva kojima bi se taj proces mogao zaustaviti. Toj plimi koja uništava sve duhovne vrednosti i sâmog čoveka, tako što ga okiva zlatnim lancima, mogu odloeti samo ljudi, koji, upravo zato što će u potpunosti biti ljudi, neće dopustiti da ih apsorbuje ova civilizacija, niti će pristati na ropstvo. Ali kako da ljudi, u svojoj slabosti i grehu, pruže otpor i odbrane svoje sudbine od tog mravinjaka koji donosi budućnost?

Toj plimi, koja uništava sve duhovne vrednosti i sâmog čoveka, može se odupreti samo Čovek. „Evo čoveka“. Čovek Isus Hrist, koji je sam izmenio sudbinu sveta, koji je sam učutkao Moloha, i sutra će sam osloboditi ljude od ropstva, koje nam svet već danas priprema.

1945.

Jacques Ellul, „Victoire d'Hitler?“, *Réforme*, 23 juin 1945.

<http://maurice-darmon.blogspot.com/2009/07/jacques-ellul-victoire-dhitler-23-juin.html>

<http://1libertaire.free.fr/EllulContreHitler.html>

<https://theanarchistlibrary.org/library/jacques-ellul-the-victory-of-hitler>

Tekst je predstavljen u žurnalu za listu blok 45, od 8. maja 2011,
<http://goo.gl/YxYH9>

Izbor i prevod: bata Neša, 2011.

Korekcije i priprema: Nenad iz Erevona i AG.

de – to su samo neki od nedostataka takve sociologije.¹⁶ Njeni metodi nam ne mogu omogućiti prelaz s mikroskopske analize ka makroskopskim zaključcima. Jedna novija studija¹⁷ ukazala nam je na svu složenost tog problema i otkrila kako ekstrapolacija rezultata mirkoskopske analize vodi u čudnovati svet, koji se nikako ne podudara s političkom stvarnošću. Takva istraživanja nameću određene predstave o političkoj stvarnosti i pokušavaju da ustanove određene obrasce, a da se nikada ne hvataju u koštač s pravim političkim pitanjima: neki suštinski element uvek nedostaje, neki osnovni aspekt uvek ostaje zanemaren! Diskurzivni metod, iako naizlgled manje precizan, na kraju se pokazuje tačnijim.

Kao i neki hrišćani koji stalno pričaju o bogu, hrišćanstvu i svojoj veri, zato što bi se, ako prestanu da govore, mogli suočiti s neizmernom prazninom, tako i mi pričamo o politici, u nesvesnom nastojanju da prikrijemo svu ispraznost našeg stvarnog položaja. Reč je zamena za ono što izostaje, prizivanje nekog neuhvatljivog entiteta, magijski obred, iluzorno prisustvo nečega za šta čovek misli da se može uhvatiti pomoću jezika. U tome ima i autosugestije: kažem nešto i to onda ponavljam; prema tome, to postoji. Tačno je da čovekova reč postoji i da se, na neki način, time možemo zadovoljiti. Možda su reči nesvesna reakcija na sporo i kritičko buđenje naše svesti. Pošto bi praznina, kao neizbežna činjenica, bila nepodnošljiva, moramo uništiti tišinu svojim govorom i ispuniti prazninu zvukom, da ova ne bi postala suviše zastrašujuća. Upotreba zvuka i govora kao zamena za supstancu, obred je koji seže sve do početka

¹⁶ Pitirim Sorokin: *Tendances et déboires de la sociologie américane*, Paris, Éditions Montaigne, 1959. Originalno objavljeno kao *Fads and Foibles in Modern Sociology and Related Sciences*, Chicago, Henry Regnery Co., 1956. Jacques Ellul: *Propagandes*, Paris, A. Colin, 1962.

¹⁷ François Bourricaud, *Esquisse d'une théorie de l'autorité*, Paris, Plon, 1961.

biscitom; znamo da je suverenitet naroda etiološki mit, koji se ne može ostvariti; znamo da „opšte glasanje nije ni efikasan proces kontrole ili ocenjivanja režima, ni najbolje sredstvo arbitraže u borbi između sukobljenih političkih i društvenih sila, niti proces primeren izboru najsposobnijih vođa.“¹⁵

Iako su nam događaji iz dvadesetog veka jasno pokazali da su politički pojmovi iz devetnaestog veka, negovani kao istine, za nas postali samo bledi mitovi, većina naših sugrađana i dalje živi u njima. Među njima su i sentimentalne demokrate, hrišćanski idealisti, kao i oni toliko odani prošlosti, da kao dokaz promene ne prihvataju nijedan politički događaj od Francuske Revolucije na ovamo. Ali događaji su ipak uzdrmali ta starinska uverenja. Pravne i ustavne strukture, koje su odgovarale starim mitovima, morale su postati sve složenije, da bi zadržale privid efikasnosti. Ali čak su i ti prividi izgubili svoju privlačnost. Posledica toga je da poslednjih dvadeset godina prisustvujemo usponu novih zvezda na horizontu, postepenom razvoju novih mitova, koji zamenjuju one zastarele, stvaranju nove političke iluzije, koja bi – kao i uvek – trebalo da prikrije stvarnost koja nas pritiska i koju ne možemo kontrolisati. Zato mislim da ako još imamo bilo kakve šanse da ponovo pronađemo neku vrednost u zajedničkom životu, moramo odbaciti sve prošle i sadašnje mitove i steći punu svest o političkoj stvarnosti, kakva zaista jeste.

Ali ne verujem da se ta stvarnost može sagledati pomoću alata koji je danas najšire prihvaćen: pomoću matematičke, eksperimentalne i mikroskopske sociologije. Takvi pokušaji, u nekim aspektima tako impresivni, donose pouzdane podatke samo po cenu napuštanja predmeta istraživanja. Zanameriti mnoštvo faktora zato da bi se proučio samo jedan, šematizovati ponašanje da bi se ono moglo klasifikovati, prepuštanje predrasudama brižljivo maskiranim kao krajnje objektivne meto-

¹⁵ *L'État et le citoyen*, u izdanju Club Jean Moulin, Paris, Éditions du Seuil, 1961.

Od Biblije do istorije nerada

⁶ Ili Prva knjiga Mojsijeva, 2:15: „I uzevši Gospod Bog čovjeka namjesti ga u vrtu Edemskom, da ga radi i da ga čuva.“ Prevod Dure Daničića i Vuka Karadžića. (AG)

Vrt već cveta, sam od sebe, bez neke naročite ljudske pomoći. Pored toga, Vrt treba i „čuvati“; ali, od koga? Nećemo ulaziti u raspravu o preegzistenciji zla u stvaranju; od takvog zla, u Bibliji ne vidim ni traga. Tu nema neprijatelja, nema „načela zla“, nema Sotone. Tu je samo jedna zmija, ne neka mitska ili metafizička zmija, već prosto zmija, životinja. Ipak, Adamu je rečeno da obrađuje zemlju i da je čuva, da se bavi savršeno beskorisnim i nepotrebnim poslovima. To nije ni zakon, ni pri-nuda, niti nužnost. U isto vreme, razlika između takvih aktivnosti i igre još uvek ne postoji. Ne možemo govoriti o *radu*, u uobičajenom smislu.

Posle raskida između Boga i čovečanstva, pojavljuje se rad kao takav, to jest, kao nešto neophodno i mukotrplno. Posebno se naglašava da je reč o nečemu mukotrplnom („Sa znojem lica svog ješćeš hleb“, 3:15 – pored toga, treba se podsetiti da se povezana reč „labor“ tradicionalno odnosi na porodaj i da je taj ženski „rad“ takođe postao mukotrpan.) Prema tome, rad se u biblijskom pripovedanju nikada ne predstavlja kao neki radosni poduhvat, kao ljudski procvat, već kao teška, zamorna i bolna realnost. Takođe, u mom tumačenju Biblije, rad postaje nužan, zato što нико ne može da živi, a da ne radi. To nije „prirodni zakon“ već prinuda koju nameću nesigurni uslovi u kojima ljudska bića zatiču sebe. Postaje nemoguće živeti bez prinude, spontano, razigrano. Rad, kao aktivnost, nije ni slobodan, niti prijatan i suštinski se razlikuje od igre. Kada govorimo o „nužnosti“, pod time podrazumevamo suprotnost slobodi. To osećanje nužnosti, koje prati nešto navodno dobro ili legitimno, onda se mora odbaciti (osećanje koje, na primer, vodi ka ideji o legitimnoj odbrani ili o pravednom ratu, u kojoj pojам nužnosti postaje izgovor ili opravdanje). Rad koji je neizbežan nije slobodna aktivnost. Takvo značenje teško mogu pronaći u biblijskim tekstovima o radu.

Politička iluzija

Odlomak

„Ljudi će se zanositi prividom slobode; iluzija će biti njihova domovina.“ — Sen-Žist (Saint-Just, 1767–1794)

UVOD

U sedamnaestom veku, moglo se pisati o „komičnoj iluziji“ (Pierre Corneille, komedija *L'Illusion comique*, 1636). U naše doba, iluzija je postala tragična. Ona je sada politička.¹⁴ Ljudi našeg doba, s još većim žarom nego oni iz devetnaestog veka, vezuju za politička pitanja svoje strasti i nade, ali žive u neobično mučnom političkom transu. Uprkos prethodnim iskustvima, nismo stekli realističku predstavu o svom položaju, dok stalno uplitanje mita osujećuje političke impulse, a naša razmišljanja čini zastarelim. Tačnije, okolnosti nas navode da se bavimo jučerašnjim izvesnostima; postajemo svesni beznačajnosti javnog mnenja, čak i kada se ono afirmiše nekim veličanstvenim ple-

¹⁴ Ne može se pronaći nijedna definicija „političkog“ koja bi bila u istim iscrpana i opšteprihvatljiva. Razlike u stavovima u toj oblasti su dobro poznate. Ipak, ovde će taj pojma koristiti delom u uobičajenom smislu, delom u ograničenom smislu, to jest, ne samo u odnosu na određeni sistem. Na primer, što se mene tiče, politička materija (*le politique*), jeste domen, odnosno sfera od javnog značaja, koju proizvodi i predstavlja država. Politika (*la politique*) se odnosi na delovanje koje se odvija u tom domenu, na ponašanje političkih grupa i bilo kakav uticaj koji se može postići na osnovu tog ponašanja. Zato u taj drugi pojам uključujem i bavljenje „javnim pitanjima“, kao oblik konkurenčije između grupa koje za sebe tvrde da mogu rešiti probleme koji se javljaju u društvu. (Nap. Ellul.)

JACQUES ELLUL

L'ILLUSION POLITIQUE

Essai

ROBERT LAFFONT
6, place Saint-Sulpice, 6
PARIS-VI

© Robert Laffont, Paris, 1965

Naravno, u Poslovicama (Priče Solomunove), na primer, ima tekstova koji pozivaju na rad; u njima nailazimo na osudu lenjosti, ali, ako pogledamo pažljivije, videćemo da je u tome prisutna i svest da je reč o nečemu nužnom za preživljavanje, na koje smo osuđeni. I šta je sa čuvenim Pavlovim rečima – „Oni koji ne rade, ne treba da jedu“⁷ – koje se uvek pobednički navode kao dokaz uzvišenosti rada? Ali to je upravo nužnost: da bi se jelo, mora se raditi. To je suština. U tome nikakve vrline, nikakve vrednosti. Takođe, zarad mira je bolje raditi, nego krasti, živeti u pometnji i praviti budalaštine. Pored toga, ukazuje se na *drugu* vrednost (mir među nama), a ne na vrednost rada.⁸ Nasuprot tome, možemo pronaći mnogo tekstova, naročito u Propovedniku, u kojima se rad prikazuje kao nešto bedno, zamorno, budalasto, što budi zavist i čemu nema kraja.⁹ Ali nije to ono što ovde želim da razmotrim.

Treba u stvari primetiti dva teološka shvatanja. S jedne strane, rad sam po sebi ne znači poslušnost prema Bogu, ali, kao i sve ostalo, može se obavljati u slavu Boga. Drugo shvatanje je mnogo važnije. Biblijski govoreći, rad – sam po sebi, za sebe ili na osnovu neke uzročno-posledične veze – nije taj koji donosi rezultate, novac, nagradu, profit. Biblijsko učenje je radikalno: treba da radiš. To je sve što kaže. A Bog će, ako želi, podariti nagrade, plodove. Proizvod rada je uvek *poklon*,

⁷ Novi zavet, Poslanica Solunjanina, 2, 3:10: „Jer kad bijasmo u vas, ovo vam zapovijedasmo da ako ko neće da radi da i ne jede“, u prevodu Đure Daničića i Vuka Karadžić. (AG)

⁸ *Ibid.*, „(3:11) Jer čujemo da neki neuredno žive među vama, ništa ne radeći, nego okrajče i miješaju se u tuđe poslove. (3:12) Takovima zapovijedamo i molimo ih u Gospodu našemu Isusu Hristu da mirno radeći svoj hljeb jedu.“ (AG)

⁹ Stari zavet, Propovednik, 2:11: „A kad pogledah na sva djela svoja što uradiše ruke moje, i na trud kojim se trudih da uradim, gle, sve bješe taština i muka duhu, i nema koristi pod suncem.“ Videti i ostalo, iz dela 2:1–2:11. (AG)

dat slobodno, a ne obavezno, i može doći samo od Boga. To je uslov pod kojim se prinose sve žrtve i ponude. Prema tome, rad ostaje u domenu slučaja i neizvesnosti; on ne donosi nagradu automatski. Bog može da nagradi i one koji ne rade ništa, kao i one čiji rad ne donosi nužno neke opipljive rezultate. Tu smo zaista daleko od oduševljenja radom!

Ta biblijska perspektiva, koju neki shvataju kao reč božiju, često se razmatra kao odraz nekog prolaznog stanja civilizacije ili kao pisani tekst. Verujem da je sada neophodno odagnati jednu raširenu zabludu. Za primitivna ljudska bića se obično smatra da stalno gladuju i da im svo vreme odlazi na pokušaje da prežive (odakle potiče ideja o *prinudnom* i *neizvesnom* karakteru rada). Ali sve više istraživanja govori suprotno. Ekonomisti koji istražuju primitivne kulture, etnografi i istoričari drevnih civilizacija, sada tvrde da su u ta preistorijska vremena, kao i u mnogim tradicionalnim društvima, ljudi živeli u nekoj vrsti prirodnog izobilja. Ljudska populacija bila je veoma mala i raštrkana, i raspolagala je izuzetno obilnim izvorima prirodnih plodova, ribe, divljači, itd., tako da je na obezbeđivanje hrane ljudskim bićima odlazilo relativno malo vremena. Ne samo da opstanak nije bio nesiguran već je i rad bio lagan.¹⁰ To je bio način na koji su se tradicionalna društva izdržavala tokom istorije.

Pored toga, ne smemo dopusti da nas zavede pitanje robovskog rada. Robovi iz antičkog perioda nemaju ništa za-

¹⁰ Videti, Marshall Sahlins, *Stone Age Economics* (Chicago: Aldine-Athenaeum, 1972); Marvin Harris, *Culture, People, Nature: An Introduction to General Anthropology*, 4th edition (New York: Harper & Row, 1985); Lizet, *L'Economie primitive* (Paris: Presses Universitaires de France, 1978); E. E. Evans-Pritchard, *The Nuer, A Description of the Modes of Livelihood and Political Institutions of a Nilotic People* (London: Oxford, 1974); Georges Hubert de Radkowski, *Les Jeux du désir, de la techniques à l'économie* (Paris: Presses Universitaires de France, 1979). (Napomena Žaka Elila.)

„Ne. Želim da čovečanstvo preživi. Želim da bude slobodno da preživi.“

U takvim trenucima, morate nastaviti da gajite nadu, ali ne i nadu u neku brzu pobedu ili, još manje, nadu da nas očekuje laka borba. Morate biti ubedeni da ćemo nastaviti da ispunjavamo svoju ulogu kao ljudska bića. To zapravo nije nekrašiva situacija. Nema te sudbine koju ne bismo mogli prevazići. Samo morate imate dobre razloge da se uključite u borbu. Potrebna vam je čvrsta rešenost. Morate zaista želeti da, na kraju krajeva, ostanete ljudi.

Ta borba protiv tehničke sudbine, u koju smo se upustili, vodi se kroz akcije malih razmara. Moramo nastaviti s malim grupama ljudi koji se međusobno poznaju. Nikakva velika masa ljudi, neki veliki sindikat ili velika politička partija, neće moći da zaustave ovaj razvoj.

Sve ovo što sam rekao, naravno, ne zvuči mnogo efikasno. Kada se suprotstavljamo nečemu što je suviše efikasno, moramo nastojati da *ne budemo još efikasniji*. Naime, pokazaće se da to nije najefikasniji način.

Ali moramo nastaviti da se nadamo, da čovečanstvo neće odumreti i da će nastaviti s prenošenjem istina s generacije na generaciju.

Žak Elil, 1990 (1992).

The Betrayal by Technology: A Portrait of Jacques Ellul (Het Verraad Van De Techniek), Interview by Jan van Boeckel and Karin van der Molen, dokumentarni film, 54 min., ReRun Productions (Blankenham, Nederland), 1992.

<http://www.archive.org/details/TheBetrayalByTechnologyAPortraitOfJacquesEllul1992>

<http://www.naturearteducation.org/R/Artikelen/Betrayal.htm>
<https://janvanboeckel.com/documentaries/>

kao što bih mogao ispitivati neki kamen ili predmet, i zahvatiti ga iz svih uglova. Čim rastavim ceo tehnički sistem na njegove najsitnije sastavne delove, moja sloboda počinje. Ali isto tako znam da sam u isto vreme potčinjen tehnici. Zato ne kažem: toliko sam snažan da tehnika nada mnom više nema nikakvu moć. Naravno da ima; znam to vrlo dobro. Uzmite samo, na primer... telefon, koji stalno koristim. Stalno imam koristi od tehnike.

Zato se moramo upitati da li uopšte ima nekog smisla za kojim bi vredelo tragati. Ali ta potraga ne može biti samo intelektualna aktivnost. Potraga za smislom podrazumeva radikalnu raspravu o modernom životu. Da bismo ponovo otkrili smisao, moramo ispitati sve ono što nema nikakvog smisla. Okruženi smo svim tim stvarima koje su, istina, efikasne, ali koje su apsolutno besmislene. S druge strane, umetničko delo ima smisla, na više nivoa, ili u meni podstiče neko osećanje ili raspoloženje kroz koje moj život dobija smisao. To nije slučaj s nekim tehničkim proizvodom.

S druge strane, imamo obavezu da ponovo otkrijemo neke fundamentalne istine, koje su nestale zbog delovanja tehnike. Te istine možemo nazvati vrednostima, važnim, pravim vrednostima, koje postižu da ljudi svoje živote osete kao nešto ima smisla.

Drugim rečima, kada nastupi taj čas, kada pomislim da je situacija zaista opasna, onda više ništa ne mogu postići čisto tehničkim sredstvima. Tada moram upotrebiti sve svoje ljudske i intelektualne sposobnosti, kao i sve svoje odnose s drugim ljudima, da bi se napravila protivteža. To znači da kada vidim da preti propast, da taj razvoj preti da postane sudbina čovečanstva, kao što sam pisao o razvoju tehnike, onda, kao čovek, moram pružiti otpor i odbiti da prihvatom takvu sudbinu.

U tom trenutku, radimo ono što su ljudi oduvek radili kada im je pretila takva sudbina. Pomislite samo na sve one grčke tragedije, u kojima čovečanstvo ustaje protiv sudbine i kaže:

jedničko s crncima sa Kariba, iz XVII i XVIII veka, čiji je položaj bio zastrašujući. Za razliku od njih, grčkim i rimskim robovima nije pucala leđa od rada. Njihove svakodnevne obaveze bile su generalno lake i ostajalo im je dosta slobodnog vremena. Ropstvo je više značilo lišenost slobode ili građanskog statusa, a ne rad. Ako se ima u vidu koliko je robova bilo potrebno da bi se obradio komad zemlje, jasno je da njihova produktivnost nije bila velika. Savremeni istraživači naglašavaju i da su se robovi, pošto su predstavljali kapital, koristili pažljivo i štedljivo. Mnogi robovi su se bavili važnim zanimanjima (pravnici, lekari, učitelji, trgovci) i imali pristup višim nivoima vlasti. Ali, ne želim da pravim opšti portret robovskog položaja. Dovoljno je naglasiti da ti robovi nisu radili ništa mukotrpnije od slobodnih zanatlija. Razlika između „prosečnog“ rada onih koji nisu radili ništa i robova, u antičkim društvima je bila zanemarljiva. Naravno, bilo je izuzetaka, kao što su robovi sa galija ili iz rudnika (rudnika soli i onih iz Lavrija, na primer), ali treba imati u vidu da su to uglavnom bili osuđeni kriminalci i da su samo kao prestupnici bili upućivani na opasne ili najteže poslove.

Najzad, ta društva su imala periode krize, gladi ili oskudovanja u resursima, ali takvi periodi su bili nešto izuzetno, često izazvani naglim promenama klime, prenaseljenosću ili ratnim pustošenjima. U celini gledano, ljudima iz primitivnih društava nije stalno pretila glad. Marksovo shvatanje ljudskog bića pre svega kao radnika, koji mora da radi da bi preživeo, samo odražava verovanje njegovog doba, očaranog progresom od XVII do XIX veka, koji je, kroz rad, ublažio glad i patnju iz prethodnih vekova. Ne želim da ovde upadnem u suprotnu grešku i poverujem kako su ta ranija vremena bila priyatna. Svestan sam nedaća, zlostavljanja, mučenja, epidemija, itd. Ovde govorim samo o radu i kažem da je rad, kako ga mi shvatamo, tada bio zastupljen u veoma maloj meri.

U najopštijem smislu, idealni ljudski život je podrazumevao potpuno odsustvo rada. Za rad se nije vezivala nikakva moralna vrednost. Naprotiv, rad je bio znamenje podređenog položaja, poniženja (utoliko što je bio negacija slobode, kao sastavni deo poretka nužnosti!). Ideal slobodnog Rimjanina, ne samo nekog patricia ili bogataša, već svih građana, bila je dokolica – ne kao lenčarenje ili odmor, već kao određeno poimanje života. Dokolica (*otium*) ne znači ispraznost već ljudske odnose, razgovor, razmatranje političkih pitanja, učešće u brojnim skupovima, društvima i udruženjima – ukratko, život posvećen društvenim i političkim stvarima, koji ne odlaže samo na rad. Rad ima negativan kvalitet – kao „neslobodno vreme“ (*non-otium*), odsustvo dokolice, odsustvo slobodnog života. Takvo shvatanje rada, kao nečeg mukotrpnog, teškog i ponižavajućeg, srećemo uvek iznova, manje ili više naglašeno, u različitim vremenima i sredinama. Nijedno društvo nikada nije bilo posvećeno radu. Rad je, naravno, bio stalno prisutna činjenica. Ali, nije se doživljavao kao težak i prekomeren sve dok gradovi nisu počeli da dobijaju na značaju. S razvojem urbanog života, rad postaje sve nužniji i, ironično, sve beskorisniji.

Ali korisno je razmotriti i teološke perspektive iz srednjeg veka. Među brojnim teologozima, mogu se, naravno, pronaći tekstovi koji slave rad. Ali ne verujem da su takvi tekstovi tipični ili da izražavaju opšti stav. Izgleda da se na rad po pravilu gledalo s dva stanovišta. Prvo, tu je ideja da je čovečanstvo osuđeno na rad, što je bilo u skladu s tradicionalnim viđenjem (mukotrpan, porobljujući, itd.)¹¹, po kojem je rad bio samo pravedna božija

¹¹ Podsetimo se da francuska reč „travail“ (rad) dolazi od kasnolatinskog *triupalum*, ili „tri koca“. Neki su shvatili da se to odnosi na neku spravu za mučenje. Ali, ništa ne potvrđuje takvo tumačenje. Pre će biti da je reč o prostoru u kojem su se držali nemirni konji, krave, itd. (Napomena Žaka Elila.)

Kada pišem neku knjigu, uvek pri ruci imam magnetofon i gramofon, koji stalno rade. Naime, doslovno za svaku knjigu izaberem neku ploču, koju slušam sve vreme. To je veoma... Svaka knjiga je povezana s nekom muzikom i nadahnuta njome.

3

Od samog početka bio sam oštro kritikovan, naročito u SAD, na primer, zato što sam navodno kalvinista. A kalvinista je pesimista, itd. Ali ja uopšte nisam kalvinista. Nisu shvatili ništa od moje teologije, ali to sada nije važno.

Ono što je važno jeste da u društvu kao što je naše pesimizam može da vodi samo u samoubistvo. To je razlog zašto morate biti optimista. Morate provoditi svoje odmore u Diznilendu. Tek onda ste pravi optimista. Sa svime onim što tamo vidite oko sebe, ne morate misliti na bilo šta drugo. Drugim rečima, oni koji me napadaju zbog pesimizma, zapravo mi govore: ne dozvoljavaš ljudima da mirno spavaju. I zato, ako pustiš da sve ide svojim tokom, ako se nikada ne mešaš i mirno odlaziš na počinak, sve će na kraju biti dobro.

Sigurno ne želim da moje reči budu suviše pesimističke ili neprihvatljive. Zato mi je stalo da objasnim kako su ljudi još uvek donekle ljudi – kažem, donekle, pomalo – i da još uvek imaju ljudske potrebe. I da još uvek mogu osetiti ljubav ili sažaljenje i da još uvek mogu biti prijatelji.

ŠESTI DEO (nastavak)

Pitanje je samo da li su ljudi uopšte spremni da shvate da su podređeni tehničici. I da shvate kako ih tehnika pokorava i prisiljava da preuzmu određene obaveze i tako ih uslovljava. Njihova sloboda počinje kada toga postanu svesni. Naime, kada postanešmo svesni onoga što određuje naše živote, onda dostižemo najviši stepen slobode. Moram se uveriti kako to mogu analizirati,

Ta osoba potiskuje činjenicu da se odriče svoje nezavisnosti u zamenu za veliki broj laži. Ona ne shvata da je u svom izboru izmanipulisana. To jest, da se menja iznutra, pomoću reklame, medija, itd. A kada pomislite da je i manipulator, to jest, autor reklame ili propagande, i sam izmanipulisani, onda ne možete ukazati samo na jednog krivca. To nije ni proizvođač reklama, niti njegova jadna publika. Svi smo odgovorni, u istoj meri.

2

(kadrovi iz Elilove biblioteke)

Ono tamo su sve Marksove knjige. Karl Marks, socijalizam...

Ovo su knjige koje stalno koristim.

Ono su uglavnom knjige poezije. A ono moji rečnici, itd. Knjige poezije su mi uvek na dohvrat ruke. Čitam dosta poezije dok radim.

Ono su knjige iz sociologije tehnike.

A ono su moje teološke knjige.

kazna. Prema tome, nužno je raditi da bi se prihvatio ljudsko stanje koje je propisao Bog i koje je zato prirodno stanje. Dalje, tu je ideja upisana u teologiju patnje, o mističnom jedinstvu s mukama Hristovim i iskupljujućoj vrednosti ljudske patnje. To je, u suštini, ugao iz kojeg se rad posmatrao pozitivno. On je mučan, potčinjavajući, iscrpljujući, ali uzrok toga se mora prihvati pozitivno, zato što je to – kao i bolest, nemoć, itd. – prilika da se bude jedno sa Isusom u njegovim mukama i način na koji neka osoba može da obezbedi sebi spasenje. U proučavanju teoloških tekstova u prilog rada, mora se imati u vidu ta dimenzija. Drugi aspekt ukazuje da se, u svim slučajevima, prljavi rad mora oplemeniti, ako se posvećuje direktno Bogu. A ako se ljudi udružuju da bi gradili katedrale ili manastire, prema pravilima koja rad nameću svakome, to je opet patnja koja se prihvata u slavu Boga.

Drugim rečima, kada se rad posmatra *sam po sebi*, kakav realno jeste, on je uvek nešto loše, što se trpi, nešto neprijatno. Ali, kao sastavnom delu ukupnog života pred Bogom, njemu se dodeljuje vrednost izvan njega samog, sa strane, tako da može da igra pozitivnu ulogu u hrišćanskom životu, u kojem je sve što pravimo posvećeno Bogu. Ipak, nijedno društvo pre ovog našeg nije bilo posvećeno radu.

Doba u kojem živimo je u isti mah doba velikog stvaralaštva i velikog siromaštva. To nam izgleda kao paradoks, zato što se držimo suprotne ideje, uvereni da su ljudska bića u prošlosti oskudevala u svemu i da je tehnički razvoj taj koji stvara obilje, iako u stvari važi obrnuto. Ekonomski nauka je ta koja stvara oskudicu i siromaštvo. Mi smo društvo koje se od samih svojih početaka pokazalo kao loš tvorac. Istina, naša industrijska proizvodnja bila je masivna, ali tako smo u isto vreme iscrpeli prirodne resurse, kao što su vazduh, voda i drugi osnovni elementi. Važno je sagledati te odnose. Što više radimo, što više iscrpljujemo spontano bogatstvo pri-

rode, utoliko više želimo da trošimo sve složenija i sve raskošnija dobra. A to zahteva uključivanje nove radne snage u nove proizvodne procese. Kao što sam rekao, istorija ljudskog društva bila je istorija nerada, koju je naše doba napustilo. Svesni izbori u pogledu rada mogu se izraziti na sledeći način: raditi više i trošiti više, ili trošiti manje i odmarati se, igrati, provoditi vreme u razgovoru. Tradicionalna društva su po pravilu usvajala ovu drugu orijentaciju. Mi smo prvo društvo koje se potpuno posvetilo radu, koji zahteva sve više primarnih resursa i njihovu sve veću potrošnju, što za posledicu ima da prividno obilje postaje organizacija oskudice, neposredno ili u budućnosti (zbog iscrpljivanja tla i njegovih resursa).

U prvoj reakciji na taj prekomerni rad, okrenuli smo se ka stranim zemljama. Rutinski smo uništavali njihove osetljive ekonomije, koje su zahtevale pažljiv pristup. Zbog potrebe za proširivanjem svog rada (o čemu se obično govorи kao o kapitalizmu i tehnicи, što nije pogrešno, iako je ta celina organizovana oko polova rada i novca), mešovite useve, kulture za proizvodnju hrane, itd., zamenili smo monokulturama. To je bilo profitabilno za održavanje naše industrije i katastrofalno za ljude iz tih kultura (koji su, na primer, morali da izvoze dobra neophodna za sopstveno izdržavanje). Ili smo, ako ne bismo narušavali njihov kulturni integritet, uništavali njihove osnovne resurse, koji su za njihove male populacije bili više nego obilni – kao u slučaju foka i kitova kod Eskima i arktičkih naroda. U tim kulturama smo mogli da se upoznamo s detaljno organizovanim životom, sa zadržavajućom ekonomskom ravnotežom (koja je zatim proizvela veoma prefinjene društvene institucije), zasnovanoj na preciznoj srazmeri između potrošnje i reprodukcije, s najekonomičnijim mogućim raspolažanjem radom i resursima. Pošto smo se pojavili kao neka vrsta „čuda od civilizacije“, došli smo u te zemlje kao buldožeri, pokušavajući da sve okrenemo naglavačke, u ime rada, industrije i progrusa. Istorija ljudske vr-

uređenom društvu. Nisu oskudevali ni u čemu. Ali iznenada, na novogodišnje veče, izašli su na ulice i uništili sve pred sobom. Niko to nije mogao da shvati. Ali njima je samo bilo potrebno nešto drugačije od potrošnje i tehnike.

3

Kada ljudi izgube motivaciju za život, dešavaju se dve stvari. Ređe se dešava da ljudi prihvate tu činjenicu. U tom slučaju, razvijaju sklonost ka samoubistvu. Ali češće pokušavaju da pronađu izlaz u nekom obliku „skretanja“. O tome smo već pričali. Ili tonu u depresiju i počinju da gutaju lekove. Znači, ako ljudi postanu svesni svoje situacije, onda na to reaguju na način tipičan za zapadno društvo: postaju depresivni i obeshrabreni. Zato naprosto ne razmišljaju o svojoj situaciji i samo guraju dalje. Voze sve brže i brže. Nije važno gde, sve dok je brzo.

PETI DEO

1

Zbog tehnike kakva je naša, živimo u svetu u kojem se položaj ljudi potpuno promenio. Mislim na sledeće: u tehničkom svetu, ljudi su spremni da se odreknu svoje nezavisnosti u zamenu za razna tehnička sredstva, potrošne robe i određenu sigurnost. Ukratko, u zamenu za paket socijalnih pogodnosti koji im ovo društvo nudi. Kada razmišljam o tome, ne mogu a da se ne prisetim priče iz Biblije, o Isaiji i čorbi od sočiva. Gladni Isaija, spreman je da se odrekne božijeg blagoslova i obećanja u zamenu za malo čorbe od sočiva. Tako su, na neki način, i moderni ljudi spremni da se odreknu svoje nezavisnosti u zamenu za sočivo koje im nudi tehničko društvo.

Stvar je prosto u tome što je Isaija pristao na veoma lošu razmenu, odnosno u tome što osoba koja se odriče svog nezavisnog položaja dopušta da ga tehničko društvo grubo prevari.

Ljudske tehnike su nastale u trenutku kada se shvatilo da ljudi nisu srećni. Na primer, stanovnici gradova žive u potpuno mrtvom okruženju. Gradovi se sastoje od cigli, cementa, betona. Ljudi ne mogu biti srećni u takvom okruženju. I zato pate od raznih psiholoških poremećaja. Oni su uglavnom posledica društvene klime, ali i brzine kojoj su ljudi prisiljeni da prilagode svoje živote. Čovek je posebno prilagođen životu u prirodi. Zato postaje mentalno bolestan. I da bi se oslobođio tih psiholoških poremećaja, razvijene su ljudske tehnike, slično medicinskim. Ali ljudske tehnike treba da omoguće čoveku da žive u nenormalnom okruženju. To vam je kao u slučaju dubinskog ronjenja. Roniocu imaju posebna odela i boce sa kiseonikom, da bi preživeli u za njih nenormalnom okruženju. Takve su i ljudske tehnike.

Poznajem dosta ljudi koji vole da gledaju reklame jer ih smatraju zabavnim. One ih opuštaju i skreću im misli. Ljudi se vraćaju kući posle dana provedenog na poslu, u kojem nalaze veoma malo zadovoljstva, i imaju potrebu za razonodom i nečim što bi im skrenulo misli. Reč „skretanje“ (*divertissement*) veoma je važna. Kada je Paskal govorio o „skretanju“, mislio je na ljude koji slede put boga, ali ga onda napuštaju, zbog zabave ili zato da bi skrenuli misli. Umesto da misle na boga, zabavljaju se. Znači, umesto da mislimo na probleme koje nam stvaraju naše tehnike i naš rad, mi tražimo razonodu. A nju nam obezbeđuju tehnička sredstva. Ali tehničkim sredstvima koja nastaju na osnovu ljudskih tehnika, ljudima se, na primer onima koji rade, nudi skretanje koje mora delovati kao kompenzacija.

Doba medija je i doba usamljenosti. To je veoma važna činjenica. To možemo primetiti i kod mlađih. Godine 1953. imali smo slučaj takozvanih „buntovnika bez razloga“. Mislim na pobunu studenata u Stokholmu. Bila je to prva pobuna „buntovnika bez razloga“. Imali su sve. Bili su srećni. Živeli su u dobro

ste bila je istorija umerenog rada, a ponekad i njegovog odbijanja. Mi smo to iz korena promenili. Postali smo posvećeni radu i svojim delima.¹²

1980.

NAPOMENA O IZVORU

Jacques Ellul, „De la Bible à l'histoire du non-travail“, *Foi et Vie* (časopis *Vera i život*), no. 4, julliet 1980, str. 2–8.

Ilustracija (koja se nalazila na koricama zasebnog bukleta): Lynd Ward, „Bouquet no. 2“, 1971.

Ovaj tekst se prvi put pojavio u časopisu *Foi et Vie* (Vera i život, br. 4, 1980), koji je uređivao Žak Elil. Celo izdanje bilo je posvećeno temi rada. Pored ovog teksta i uvodnika za taj temat, koji je sam priredio, Elil je napisao još pet članaka, od toga tri pod pseudonimima:

Travail et vocation (*Rad i poziv*, kao Y. Veoulay, tekst napisan i objavljen još 1972),

L'idéologie au travail (*Ideologija rada*, kao P. Mendès),

Les possibilités techniques et le travail (*Tehničke mogućnosti i rad*, kao G. German),

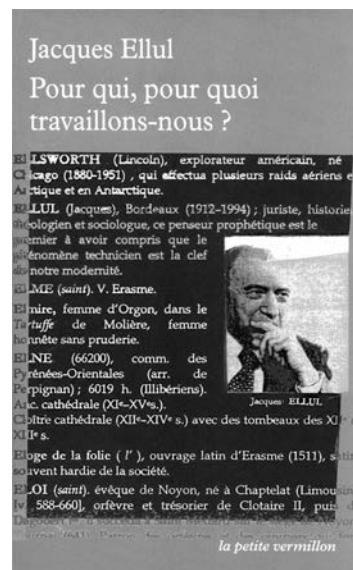
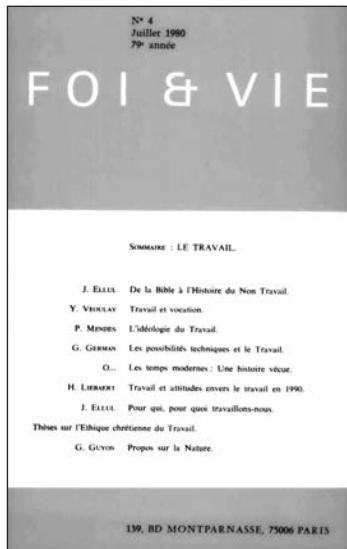
Pour qui, pour quoi travaillons-nous? (*Za koga i zašto radimo?*, kao Žak Elil) i

¹² Reč „posvećeni“ ovde treba čitati malo naglašenije, u smislu posvećenosti novim „idolima“, što je česta Elilova tema. Kao „glavne moderne idole“ Elil navodi „novac, državu i nauku“ i opisuje ih kao „radikalno zlo“. Videti tekstove *Moderno idolopoklonstvo* (1982), <http://www.jesusradicals.com/wp-content/uploads/modern-idolatry.pdf>; zatim, *Moderni mitovi* (1958), <http://www.jesusradicals.com/wp-content/uploads/modern-myths.pdf>; i knjigu *L'homme et l'argent: Nova et vetera* (1954), eng., *Money and Power*, <http://www.jesusradicals.com/wp-content/uploads/money.pdf> (AG)

Thèses sur l'éthique chrétienne du travail dans un monde où sévit le chômage (Teze o hrišćanskoj radnoj etici u svetu velike nezaposlenosti, nepotpisan tekst, verovatno Elil).

Ceo temat je zatim bio ponovo objavljen, u formi knjige, pod naslovom *Pour qui, pour quoi travaillons-nous?* (Éditions de La Table Ronde, Paris, 2013).

AG, 2012 (2013).

Sve što tehnika zahteva od nas je sledeće: ne razmišljaj o tome. Koristi refleks.

4

Zbog svoje efikasnosti, tehnika donosi sve više moći. Ali donosi i više rizika. Efikasnost je sve. Sve ostalo je sporedno. Prema tome, i rizici. Ali u slučaju sve veće moći i povećanih rizika i sami ljudi se moraju promeniti. Oni moraju biti dovoljno nezavisni da bi kontrolisali tu moć, tako da je možda i ne koriste u potpunosti. I moraju nastojati da izbegnu rizike. Zato se ljudi moraju brzo promeniti da bi tehniku primenili na pravi način, ne samo efikasno. To je razlog zašto mora doći do neke promene. Kao što je francuski filozof Bergson rekao jednom davno, još tridesetih godina (XX veka): što više moći imaju, ljudima je potrebna veća snaga duha. Mora doći do nekog oplemenjivanja. Ali ako ljudi misle samo na jednu stvar, na moć, i ako im se prepusti kontrola nad instrumentima moći, oni će tu moć upotrebiti što je brže moguće, bez trunke razmišljanja.

ČETVRTI DEO

1

Tehnika ne toleriše nikakav sud o sebi. Ili, drugačije: tehničari ne prihvataju lako kada ljudi izraze neki moralni ili etički sud o onome što rade. Ali u izražavanju etičkih, moralnih i duhovnih sudova leži najveća sloboda ljudskog roda. Prema tome, oduzima mi se moja najviša sloboda. Sve što bih mogao reći o tehnicima ili tehničarima, njima je savršeno nevažno. Ne mogu ih odvratiti od onoga što rade. Oni su postavljeni na svoj kurs. Oni su potpuno određeni. Naime, ni tehničar nije slobodan. On je uslovljen. Svojom obukom, svojom praksom i ciljem koji mora ostvariti. On nije slobodan u obavljanju svojih zadataka. Radi samo ono što tehnika zahteva od njega. Zato smatram da se sloboda i tehnika nalaze u kontradikciji.

Tu je i jedno od osnovnih pravila tehnike, u to nema sumnje. Svaki tehnički korak napred ima svoju cenu. Ljudska sreća ima svoju cenu. Uvek se moramo pitati koju cenu plaćamo za nešto. Treba samo da razmotrimo sledeći primer. Kada je Hitler došao na vlast, svi su mislili da su Nemci poludeli. Skoro svi Nemci su ga podržali. Naravno. On je okončao nezaposlenost. Ojačao je marku. Stvorio je nagli ekonomski rast. Kako je slabo obavešteno stanovništvo, koje je gledalo sva ta čuda, moglo biti protiv njega? Trebalo je samo da se upitaju: koliko će nas to koštati? Koliko ćemo morati da platimo za taj ekonomski progres, za jaku marku i zaposlenost? Koja je cena? Onda bi shvatili da cena mora biti visoka.

Ali to je tipično i za moderno društvo.

Ipak, takva pitanja su uvek bila postavljana u tradicionalnim društvima. U tim društvima ljudi se pitaju: ako ovim što hoću da uradim poremetim poredak stvari, kakve će biti posledice po mene?

Mudrost ne dolazi iz intelektualne refleksije. Ona se doстиže kroz dugi period prenošenja s generacije na generaciju. To je akumulacija iskustava direktno povezana s prirodnom društvenom klimom. Priroda nam je služila kao uzor. Ali toga smo se morali otarasiti, jer se u tehničkom društvu tradicionalna ljudska mudrost ne uzima za ozbiljno.

Tehnika nas primorava i da živimo sve brže i brže. Unutrašnju refleksiju zamjenjuje – refleks.

Refleksija znači da kada prođem kroz neko iskustvo, razmišljam o njemu. U slučaju refleksa, odmah znate šta vam je činiti u određenoj situaciji. Bez razmišljanja. Tehnika od nas zahteva da više ne razmišljamo o stvarima. Ako vozite kola brzinom od 160 km/h i razmišljate, doživećete udes. Sve zavisi od refleksa.

TEHNIČKA OBMANA

Portret Žaka Elila

Jan van Bekel i Karin van der Molen
(dokumentarni film, 1992)

NAPOMENA

U ovom transkriptu, izraz „tehnologija“ iz engleskog prevoda svuda je zamjenjen sa „tehnika“, kao što Elil i govori. Tehnologija (mašine, uređaji, „hardver“) samo je jedan aspekt tehnike, kao vrste pristupa ili orientacije, u svim oblastima života u masovnom društvu (ekonomija, proizvodnja, uprava, nauka, obrazovanje, propaganda, vojska, itd.), koja kao isključivi kriterijum nameće efikasnost, u ostvarivanju apsolutizovanih materijalističkih ciljeva i održavanju odnosa moći, u principu nezavisno od svih etičkih preokupacija, vrednosti i obzira. To je distinkcija na kojoj je Elil jasno insistirao, ali koja se u engleskim prevodima njegovih tekstova redovno gubila ili navodila samo u posebnim napomenama (odatle i naslov *The Technological Society* za njegovu knjigu *Tehnika*, koji od početka pravi pomenju u engleskom izdanju). Ovde je to i u duhu izvornog, holandskog naslova filma („Het Verraad Van De Techniek“). Engleski titl inače verno prenosi Elilove reči, uz svega nekoliko propuštenih detalja, uglavnom zanemarljivih.

AG, 2017.

Žak Elil, u svojoj kući u Pessac, nadomak Bordoa, za vreme snimanja dokumentarca *Tehnička obmana*, 1990 (1992).

neke istine. Dva primera. Prvo, verujemo kako smo iskoristili svu bogatstva tih zemalja. Ali uglavnom samo s našeg industrijskog stanovišta. Tako smo uništili tradicionalnu poljoprivodu i zamenili je onim što nazivamo „industrijskom“ poljoprivredom. To znači proizvodnju kikirikija za ulje, kakaoa, šećerne trske, itd. U isto vreme, primorali smo ljude iz tih društava da se potčine svojim osvajačima. Kontakt je bio moguć samo ako bismo ih pokorili. A uvek smo pobedivali, jer smo tehnički bili mnogo razvijeniji. Mnogo temeljnih istina bilo je uništeno u to vreme. Stvari koje su neophodne da bi se stekla sposobnost za život. Odakle dolazimo? Koja je svrha života? Ti ljudi su pronašli odgovor na ta pitanja. Nismo imali pravo da taj odgovor uništimo. Uništili smo njihove društvene strukture, ali i ceo sistem njihove filozofije života, njihova shvatanja sveta i univerzuma.

TREĆI DEO

1

Ono je što sveto u jednom društvu ne mora biti sveto u drugom. Ali ljudi su oduvek poštovali svete stvari. I ako bi se pojavila neka sila koja bi uništila te stvari, te elemente koji su u nekom društvu smatrani svetim, onda bi ljudi obožavalici poštovali tu novu silu, zato što je očigledno bila jača. Tako bi se pojavila nova svetinja, još veća od prethodne.

Ono što je u našem društvu zaista strašno, jeste činjenica da je tehnika ta koja uništila sve ono što su ljudi ikada smatrali svetim. Na primer, prirodu. Ljudi su se sami priklonili tehnici kao nečemu svetom. To je zaista strašno. U prošlosti, svete stvari su uvek dolazile iz prirode. Danas je priroda potpuno desakralizovana, a tehnika ta koju smatramo svetom.

Pomislite samo, na primer, na onaj skandal koji prati svake demonstracije. Svi su tada tako zgroženi ako izgori neki automobil. Uništена je svetinja.

za ostvarenje nekog cilja. To je mogla biti skulptura ili poljoprivreda ili lov, svejedno. Korišćena tehnika bila je relativno stabilna. Ostajala je manje-više ista, ali je ponekad bila zaista ingeniozna. Na primer, lovačke tehnike Bušmana bile su ingeniozne. Bili su neverovatno vešti u lovnu na slonove. Prema tome, njihova tehnika bila je veoma inteligentna; ali bez tog elementa preterivanja, karakterističnog za današnju tehniku. To su bile tehnike koje su se prenosile s generacije na generaciju, s vrlo malo promena. Na osnovu istraživanja razvoja tehnike iz doba Rima i srednjeg veka znamo da je bio potreban ceo vek da bi došlo do tehničke promene. Naravno, i ta tehnika se odlikovala određenom efikasnošću. Ali ona je bila potpuno podređena stabilnosti.

U srednjem veku su postojala religiozna pravila, delom hrišćanska, delom izvučena iz narodnih verovanja, koja su se primenjivala na rad i slična pitanja. Ta pravila su bila mnogo važnija od opreme ili alata. Ali negde tokom XIV ili XV veka, ljudi iz zapadnog sveta su počeli da sve dovode u pitanje. Sve postojeće izvesnosti i uverenja bili su odbačeni. U pitanje je došao sam koncept tradicije. To je veoma važno. U prošlosti, sve je počivalo na tradiciji. Iznenada, na primer, u Francuskoj u XV veku, sve tradicije su bile odbačene. Odjednom više nisu bile važne. Stare vrednosti i običaji postali su suvišni. Svi su se odjednom osetili slobodnim da rade šta im je volja. U isto vreme, u oblasti nauke, otkriven je određen broj „istina“, da tako kažem, koje su podrile postojeća uverenja. Iz tog perioda datira i rasprava o tome da li je Zemlja središte univerzuma. Sve to je vrlo tipično.

2

Mislim da je to naša najveća tragedija, ali i najveći greh... Ušli smo u ta društva sa idejom da su ti ljudi divljaci. Da skoro i nisu ljudi. Nismo shvatili da je u njihovim konceptima moglo biti

UVOD

ŽAK ELIL: Tehnika, s velikim T, je...

(U sobi nestaje struje.)

SNIMATELJI: Sačekajte malo, sad će doći!

ŽAK ELIL: Ah...

PRVI DEO

1

ŽAK ELIL (kao i sav ostali tekst): Jedan od mojih najboljih prijatelja je... bio je veoma stručan hirurg. U jednoj raspravi o tehnicama i progressu, u kojoj je učestvovao, neko mu je rekao: „Vi, kao hirurg, sigurno znate sve o tehničkom napretku u hirurgiji?“

Kao i uvek, odgovorio je na duhovit način: „Naravno da sam svestan napretka u oblasti medicine. Ali samo se upitajte sledeće: danas izvodimo transplantacije srca, jetre, bubrega. Ali odakle ti bubrezi, srca i pluća u stvari dolaze? To moraju biti zdravi organi. Nenačeti nekim oboljenjem ili nečim sličnim. Povrh svega, moraju biti sveži. U stvari, postoji samo jedan izvor: saobraćajne nesreće. Znači, da bismo obavili više operacija, potrebno nam je više saobraćajnih nesreća. Ako saobraćaj učinimo bezbednijim, nećemo moći da obavljamo toliki broj tih čudesnih operacija.“

Naravno, svi su bili prilično zapanjeni i donekle šokirani. To je zaista bilo duhovito, ali je bilo i pravo pitanje.

PANO: „Tehnika s velikim T nije konkretna na isti način kao neka mašina ili elektricitet. Tehnički fenomen postoji nezavisno od mašine.“ — Žak Elil

Jedna od iluzija koje neki danas nameću ljudima jeste ona koja treba da ih navede da poveruju kako ih tehnika čini slobodnjim. Ako koristite dovoljno tehničkih pomagala bićete slobodniji. Slobodni da radite... šta? Slobodni da jedete fine stvari. To je tačno, ako imate novca, naravno. Slobodni da kupite kola da biste mogli putovati. Možete otići na drugi kraj sveta, na Tahiti. Eto: tehnika donosi slobodu. Možemo prikupiti znanja iz svih delova sveta. To je fantastično. Prema tome, svet slobode je otvoren za nas.

Da navedem samo jedan primer, u vezi s korišćenjem automobila: čim počnu praznici, tri miliona Parižana, potpuno slobodno, nezavisno jedni od drugih, odlučuje da kolima krene ka mediteranskoj obali. Tri miliona ljudi slobodno odlučuje da uradi istu stvar. I onda se pitam da li nam automobil zaista donosi toliku slobodu... Svi ti ljudi ni za trenutak ne pomišljaju da su zapravo određeni tehnikom, kao i životi koje vode; da zapravo čine masu, koherentnu celinu.

2

U društvu kao što je naše, za neku osobu je skoro nemoguće da bude odgovorna. Jedan prost primer: negde je izgrađena brana, ali je onda popustila. Ko je odgovoran? Na njoj su radili geolozi; oni su ispitali teren. Inženjeri su napravili projekat. Radnici su je izgradili. A političari su odlučili da će brana biti na tom mestu. Ko je odgovoran? Niko. Nikada niko nije odgovoran. Nigde. U celom našem tehničkom društvu rad je toliko

fragmentiran, razbijen na sitne delove, da niko nije odgovoran. Ali zato nije ni sloboden. Svako ima svoj određeni zadatak. I to je sve što mora da uradi.

Pogledajte samo ovaj užasavajući primer. To je jedna od najstrašnijih stvari koje sam čuo u životu. Osobu zaduženu za koncentracioni logor Bergen-Belzen, pitali su, u procesu oko Aušvica... u Nirnberškom procesu, povodom Aušvica i Bergen-Belzena: „Zar ne mislite da je to užasno? Svi ti leševi?“ Odgovorio je: „Šta sam mogao da uradim? Kapacitet mojih krematorijuma bio je tako mali. Nisam mogao da obradim sva ta tela. To mi je pravilo velike probleme. Nisam imao kad da mislim na te ljudе. Bio sam suviše zaokupljen tehničkim problemom mojih krematorijuma.“

To je klasičan primer potpuno neodgovorne osobe. Ona obavlja svoj tehnički zadatak i ne zanima je ništa osim toga.

DRUGI DEO

1

U takozvanim tradicionalnim društvima, kao što je, na primer, bilo i zapadno društvo srednjeg veka, tehnika je bila kontrolisana određenim pravilima. Na primer, religioznim. Tako je u nekim civilizacijama bilo zabranjeno obradivati zemlju gvozdenim oruđem. Zemlja je bila smatrana majkom i niste je smeli povrediti nekim tvrdim oruđem. To je bilo pravilo. Iz sličnog razloga, Egipćani nisu koristili točak. Hiksi¹³ su odavno znali za točak. Znali su i Egipćani. Ali nisu ga koristili jer je izgledao kao Zodijak. A smrtnicima nije bilo dopušteno da koriste Zodijak u materijalne svrhe.

Iskreno, mislim da se tehnika iz prošlosti ne može upoređivati s ovom današnjom. U prošlosti, tehnika je bila sredstvo

¹³ Hyksos: azijski narod koji se naselio u dolini Nila za vreme XII dinastije, u XVII veku pre n. e.